

OPW

Oifig na
nOibreacha Poiblí
Office of Public Works

BRÚ NA BÓINNE

Pacáiste Oideachais

Staire don Teastas Sóisearach

Is áis le haghaidh múinteoirí agus daltaí é seo
ina dtugtar léirmhíniú ar thuamaí pasáiste,
seandálaíocht agus tírdhreach Láithreán
Oidhreacht Domhanda Bhrú na Bóinne.

Tá an chéad chuid den doiciméad seo le húsáid ag múinteoirí. Tá Brú na Bóinne leagtha amach ann mar thírdhreach seandálaíochta den scoth a ligeann d'iniúchadh a dhéanamh ar ghnéithe den siollabas staire ar bhonn praiticiúil agus inrochtana.

Tá an dara cuid den doiciméad le húsáid ag daltaí le linn agus i ndiaidh dóibh cuairt a thabhairt ar Bhrú na Bóinne.

Priontáil ar an dá thaobh den leathanach. Moltar an doiciméad a phriontáil monacrómach (dubh agus bán) ionas go mbeidh na híomhánna chomh soiléir agus is féidir.

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

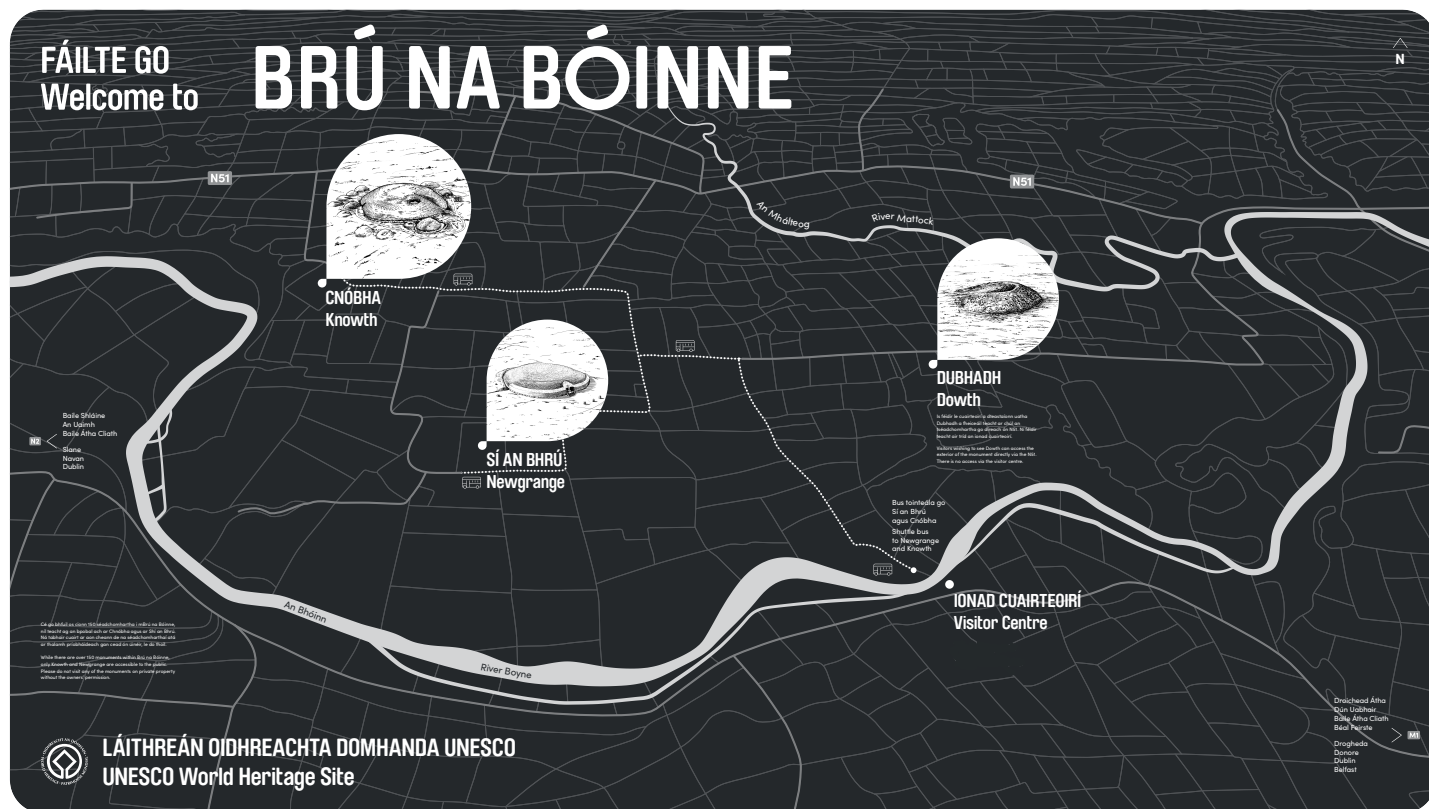
Eagraíocht
Oideachais, Eolaíochta
agus Chultúir
na Náisiún Aontaithe

Brú na Bóinne –
Archaeological Ensemble
of the Bend of the Boyne

Brú na Bóinne –
Cnuasach Seandálaíochta
Lúb na Bóinne

Is é Brú na Bóinne an tírdhreach seandálaíochta is saibhre in Éirinn. Lonnaithe i gCo. na Mí, ocht gciliméadar isteach ó chósta Dhroichead Átha, áirítear ann limistéar ina bhfuil lúb dhrámatúil sa Bhóinn. Tá breis agus 150 séadchomhartha sainaitheanta ag seandálaithe laistigh den lúb seo san abhainn, ach níl siad sin go léir le feiceáil sa lá atá inniu ann. Is tuamaí pasáiste iad na séadchomharthaí is feiceálaí anois agus is féidir thart ar 40 díobh a fheiceáil fós. Is iad Cnóbha, Sí an Bhrú agus Dubhadh na cinn is mó díobh seo agus is iad na tuamaí pasáiste is mó san Eoraip iad.

Láithreán Oidhreachta Domhanda UNESCO

Baineann tábhacht don saol mór leis na Láithreáin Oidhreachta Domhanda agus is le gach aon duine ar domhan iad, beag beann ar náisiúntacht. Meastar go mbaineann ardluach uilíoch leo don chine daonna ar fad agus is de réir a mbuanna a ainmnítear iad ina samplaí is fearr is féidir den oidhreacht chultúrtha agus nádúrtha. Mar aitheantas ar a thábhacht idirnáisiúnta, chuir Eagraíocht Oideachais, Eolaíochta agus Chultúir na Náisiún Aontaithe (UNESCO) Brú na Bóinne ar an liosta de Láithreáin Oidhreachta Domhanda in 1993. Tá cuid de na láithreáin chultúrtha agus nádúrtha is aitheanta agus is tábhachtaí ar fud an domhain (amhail an Taj Mahal agus Uluru) ar an liosta seo freisin.

Tá na tuamaí pasáiste, na séadchomharthaí gaolmhara agus Ionad Cuairteoirí Bhrú na Bóinne faoi chúram Rialtas na hÉireann.

Staidéar agus Taighde

Tá Brú na Bóinne ina ábhar iontais agus spéise do chuirteoirí leis na céadta bliain anuas. Ba mhinic a úsáideadh miotais agus seanchas chun na tuamaí pasáiste a thuiscint agus a mhíniú. San 18ú agus sa 19ú hAois, bhí na séadchomharthaí ina n-ábhar spéise do scoláirí staire (ársaitheoirí), agus níos déanaí fós, rinneadh iniúchtaí seandálaíochta córasacha agus eolaíochta orthu.

Is as na hiniúchtaí sin a tháinig cuid mhór den eolas atá againn anois maidir leis na séadchomharthaí i mBrú na Bóinne. In 1962, chuir an tOllamh Michael J. O'Kelly agus an tOllamh George Eogan tús le tochtaltáin i Sí an Bhrú agus i gCnóbha faoi seach. Mhair na hiniúchtaí i Sí an Bhrú trí bliana déag agus mhair na hiniúchtaí i gCnóbha nach mór 40 bliain ar fad. Tá staidéar agus taighde fós ar siúl i mBrú na Bóinne agus cuireann an dul chun cinn teicneolaíochta go mór le heolaíocht na seandálaíochta agus leis an tuiscint atá againn ar chúrsaí báis agus beatha i mBrú na Bóinne sna seanlaethanta.

SEANDÁLAÍOCHT

Déanann seandálaithe a ndícheall an mhistéir a bhaineann le seanchultúir a scaoileadh trí staidéar a dhéanamh ar iarsmaí ábhartha, amhail déantáin, tithe agus tuamaí, chomh maith le réimse eile fianaise. Is ar an mbealach seo a chruthaítear pictiúr den seansaol. Baintear leas as go leor cur chuige agus modheolaíochtaí. Is cuir chuige agus modheolaíochtaí ionracha amhail tochtaltáin cuid díobh seo, agus is cuir chuige agus modheolaíochta neamhionracha cuid eile díobh.

Tochailt

Trí thochailt a dhéanamh, díreann go mion ar láithreán ar leith. Is é an prionsabal a bhaineann le tochailt ná sraitheanna d'fhianaise a bhaint de, ag tosú leis an tsraith uachtarach (an tsraith is deireanaí) agus ag críochnú leis an tsraith íochtarach (an tsraith is luaithe). Cuirtear eangach mhionsonraithe ar an láithreán agus déantar gach ní agus gach gné a fhaightear a thomhas agus a phleanáil, agus glactar grianghraf de. Déantar cuid mhaith den anailís i ndiaidh na hoibre ar an láithreán.

Cén áit a ndéanfar an tochtaltán?

Bíonn cinneadh na seandálaithe maidir leis an áit a ndéantar tochtalt bunaithe ar roinnt tosca éagsúla, na cinn seo a leanas ina measc:

- Láithreán seandálaíochta aitheanta
- Áit a bhfuarthas déantán
- Seanléarscáileanna a léiríonn gnéithe nach bhfuil le feiceáil a thuilleadh
- Seandoiciméid, seanleabhair nó seandialanna ina ndéantar tagairt d'áit ina raibh láithreán nó d'áit inar tharla imeacht
- Grianghrafadóireacht agus suirbhéireacht ón aer
- Forbairtí nua-aimseartha – má thagtar ar ghné sheandálaíochta áit a bhfuil bóthar nua á thógáil nó tionscadal tógála ar siúl

An Tochtaltán

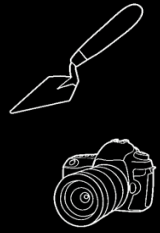
Nuair a bhíonn an chéad suirbhé curtha i gcrích agus limistéar oiriúnach don tochtaltán roghnaithe ag an seandálaí, leantar na céimeanna seo a leanas:

1. Roinntear an láithreán ina sraith de bhoscaí nó eangacha (10 x 10 méadar go minic)
2. Baintear féar agus ithir den tsraith uachtarach.
3. Déantar liánú chun an limistéar a dhéanamh cothrom nó 'a ghlanadh', agus is le linn na tréimhse seo a thagtar ar dhéantáin nó gnéithe seandálaíochta de ghnáth.
4. Déantar suíomh beacht na ndéantán agus na ngnéithe a thaifeadadh leis na comhordanáidí a luaitear ar léarscáil an láithreáin.
5. Ag an bpointe seo, cuirtear na déantáin agus na samplaí ón tochtaltán (e.g. ithir, gualach, cnámha nó síolta) ar aghaidh ionas go ndéanfar anailísiú eolaíochta orthu.
6. I ndiaidh an tochtaltáin, déanann seandálaithe anailísiú ar na torthaí chun ciall a bhaint astu agus chun teacht ar thátail d'fhonn iad a fhoilsiú mar thaifid phoiblí agus stairiúla.

Uirlisí an tSeandálaí

Lián agus ceamara

Is minic a úsáidtear an lián chun barr na hithreach a dhéanamh cothrom agus chun gnéithe amhail loirg cuaille nó claíocha a thochailt. Baintear leas as ceamara chun grianghraif a ghlacadh den láithreán agus den áit a bhfaightear déantáin.

Léarscáil láithreáin

& leabhar nótaí

Déanann seandálaithe nóta agus taifead de dhéantáin nó gnéithe ar bith a fhaightear le linn an tochtaltáin.

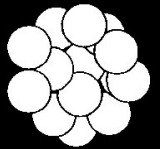
Slat raonála

Úsáidtear slat raonála ar chúiseanna scála i ngrianghraif a glactar de ghnéithe agus struchtúir ar an láithreán.

Dátú radacarbóin

Úsáidtear an córas dátaithe seo chun aois rud ar bith a bhí beo tráth a mheas tríd an méid carbón-14

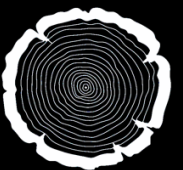

(cineál carbóin atá radaighníomhach) atá ann a thomhas. Scaoileann gach rud marbh carbón-14 ag ráta seasta, agus is féidir é a thomhas. Ag brath ar an méid carbón-14 atá fágtha sa sampla marbh, is féidir le seandálaithe a rá cé chomh sean is atá an sampla. Dá laghad carbóin-14 atá fágtha, is amhlaidh is sine atá an sampla.

Deindreacroineolaíocht

(Dátú fáinní crainn)

Léiríonn gach fáinne i stoc crainn bliain amháin fáis. Tá taifead leanúnach ag seandálaithe in Éirinn de shamplaí crainn ag dul siar 7,000 bliain. Má fhaightear sampla oiriúnach d'adhmaid le linn tochtaltáin, is féidir crostagairt a dhéanamh air leis an taifead bunaithe seo agus dáta cruinn a chur air. Trí dhátú fáinní crainn a úsáid in éineacht le dátú radacarbóin, tá córas dátaithe níos cruinne (ar a dtugtar 'calabhrú') ag seandálaithe.

Brathadóir Miotail

Tá sé mídhleathach brathadóir miotail a úsáid ar láithreán oidhreachtach nó ar láithreán séadchomhartha náisiúnta. Is gá ceadúnas a fháil ó Sheirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta chun a leithéid sin a dhéanamh.

SEANDALAIOCHT

Suirbhéireacht

Is éard atá i gceist le suirbhéireacht ná measúnú a dhéanamh ar láithreáin agus séadchomharthaí chun sainaithint a dhéanamh ar na gnéithe uile atá le feiceáil ar bharr na talún, mar aon leis na gnéithe nach bhfuil éasca le feiceáil a thuilleadh. Is féidir le seandálaithe na torthaí a chur i gcomparáid lena chéile ansin agus patrún, más ann dó, a shainaithint.

Suirbhéanna ón Aer

LiDAR (Brath agus Raonáil le Solas): Is féidir an gléas seo a cheangal le haerárthach, agus de réir agus a eitleonn an t-aerárthach os cionn limistéir, preabtar radar den talamh agus déantar scanadh ar an tírdhreach. Is féidir an t-eolas a úsáid ansin chun an fásra a bhaint de agus léarscáil 3T den tírdhreach seandálaíochta a chruthú.

Grianghrafadóireacht ón aer: Is éard atá i gceist leis seo ná grianghraif de láithreán a ghlacadh ón aer. Is féidir gnéithe nach bhfuil le feiceáil a thuilleadh ag leibhéal na súl a fheiceáil ón aer. Cabhraíonn aimsir thirim leis an gcleachtas seo. In 2018, d'aimsigh an modh seo roinnt séadchomharthaí nua i mBrú na Bóinne.

Suirbhé Dromchla

Goirt a shiúil: Is éard atá i gceist leis an modh seo ná déantáin ar dhromchla gort treafa a lorg agus a thaifeadadh ar bhonn córasach. Faightear na déantáin trí dhul ag siúl sa ghort ar bhealach eagraithe.

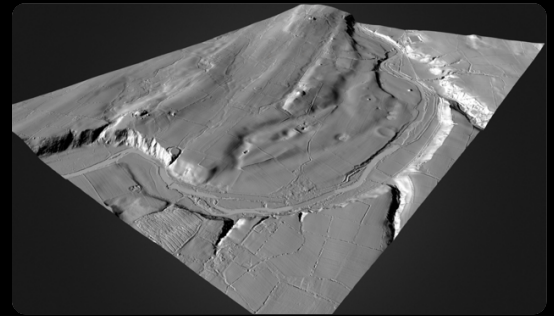
Suirbhéanna Fodhromchla

Suirbhéanna Geoifisiceacha: Úsáidtear Geo-Radar chun léarscáileanna mórsála a tháirgeadh de na gnéithe faoin talamh. Leis na suirbhéanna seo, léirítear struchtúir atá imithe as radharc os cionn na talún le fada an lá. Is mar seo a thángthas ar go leor séadchomharthaí anaithnide.

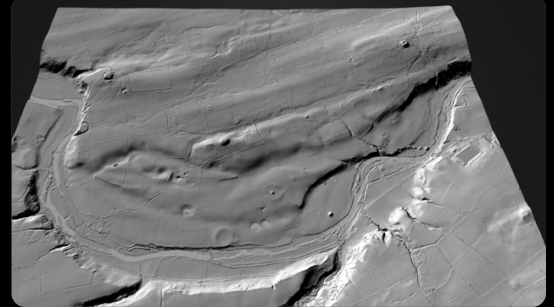
Suirbhéanna Geocheimiceacha: Féadfaidh gníomhaíocht an duine cur isteach ar chomhdhéanamh ceimiceach nádúrtha na hithreach. Tógtar ithirshamplaí ó láithreán seandálaíochta agus déantar anailísiú orthu.

Léiríonn an éagsúlacht ó thaobh ceimiceach de an leas a baineadh as an láithreán. Bíonn seandálaithe in ann a rá cibé an úsáidítí an talamh le haghaidh beostoc nó le haghaidh feirmeoireachta arúla, nó cibé an ndéantaí cócaireacht nó dó ann.

Suirbhé LiDar ar Bhrú na Bóinne

An Clár Fionnachtana

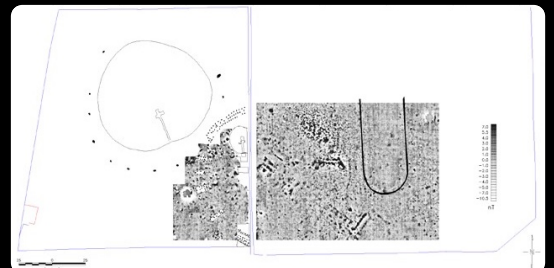
An Clár Fionnachtana

Grianghraf ón aer de heinse a aimsíodh in 2018

Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta

Suirbhé Geoifisiceach den ghort taobh le Sí an Bhrú

Barton et al

SAOL NA nDAOINE I mBRÚ NA BÓINNE SA TRÉIMHSE NEOILITEACH

Tháinig na háitritheoirí ba luatha chun na hÉireann thart ar 8000 RCh. Ba fhiagaithe cnuasaitheoirí iad a raibh nós maireachtála fánaíochta acu. Ba nós leo dul ag fiach le haghaidh fiadhúlra (amhail an fia rua agus an torc allta), agus bia a bhí ag fás go nádúrtha (amhail cnónna agus caora) a bhailiú. Tugtar an tréimhse Mhéisiliteach ar an tréimhse seo a mhair ó 8000 RCh go dtí 4500 RCh.

Faoi 4000 RCh, bhí daoine eile tar éis teacht go hÉirinn agus teicnící feirmeoireachta a thabhairt leo. Tháinig athrú mór ar nós maireachtála na ndaoine dá bharr sin.

Seo tús na tréimhse Neoilití, a mhair ó 4000 RCh go dtí 2500 RCh, tuairim is.

Feirmeoireacht

Nuair a tháinig na chéad fheirmeoirí, bhí an chuid is mó den tír faoi fhoraoisí dlútha. Ar mhaithe le feirmeoireacht a thosú, bhí ar na daoine Neoiliteacha crainn a leagan in áiteanna. Ina dhiaidh sin, baineadh leas as céachtaí chun an talamh a shaothrú agus barra a chur. Rinneadh barra amhail cruithneacht agus eorna a shaothrú (lena n-úsáid chun leite agus arán a dhéanamh), agus forbraíodh modhanna ceansaithe beostoc (amhail ba, muca agus caoirigh) freisin. Leanadh ar aghaidh lena gcúrsaí fiaigh, iascaireachta agus sealgaireachta, agus chuir na cleachtais sin le táirgí na feirmeoireachta.

Tua Cloiche

Rinneadh cuid mhór díobh seo as poircealláinít (cineál cloiche a aimsítear i gCo. Aontroma). Is amhlaidh a bhí cuid de na tuanna cloiche snasaithe ina n-uirlisí deasghnácha, bhí siad chomh hiontach agus chomh casta sin. Seans gur shiombailí cumhachta, saibhris nó gradaim iad.

Tál & Matóg

D'úsáidítí na huirlisí láimhe ilúsáide seo chun crainn a leagan, chun adhmaid a shnoí agus chun stoic crainn a fholú nuair a bhí báid á ndéanamh astu. D'úsáidítí an lann cloiche chun ithir theann a scaoileadh agus bhíodh sí ina cabhair freisin agus treabhadh á dhéanamh agus barra á mbaint.

Airm agus Uirlisí Tí

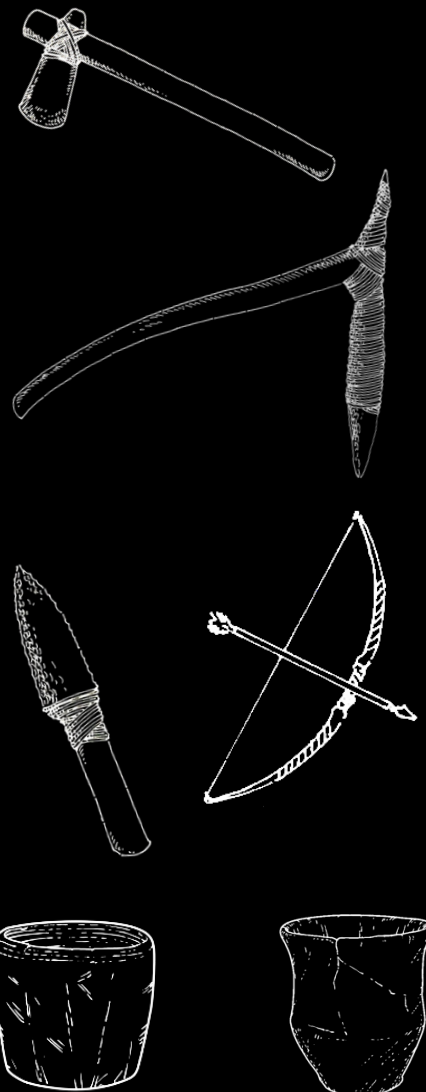
Dhéantaí reanna saighde agus lanna as breochloch nó as seirt, agus is dócha go n-úsáidítí iad ar chúiseanna fiaigh nó cogaidh. D'úsáidítí scrábairí agus lanna a rinneadh as an gcloch chéanna chun ainmhithe a fheannadh, craiceann a ghearradh agus éisc a ghlanadh. D'úsáidítí sceana, scrábairí, reanna saighde breochlocha agus snáthaidí cnámha ó lá go lá le haghaidh cúrsaí fiaigh agus oibre tí.

Earraí Potaireachta

Den chuid is mó, níor maisíodh na potaí tóinchruinne is luaithe, ach bhí maisiúcháin ní ba choitianta sa dara leath den tréimhse Neoiliteach. Rinneadh na potaí de láimh agus bÁCáladh i dtine chnámh nó i bpoll bÁCála iad.

© itsabouttime.ie

SAOL NA nDAOINE I mBRÚ NA BÓINNE SA TRÉIMHSE NEOILITEACH

Plandaí

Bhain na daoine Neoiliteacha leas éagsúil as na crainn agus plandaí mórthimpeall orthu. D'fhás an fhuinseog, an coll, an péine Albanach, an sceach gheal, an donnroisc agus an chaor chon in Éirinn i rith na Clochaoise. D'fhéadfaí an fhuinseog a úsáid chun hanlaí a chur ar uirlisí agus airm. B'iontach slataí caolaigh coill lena bhfí timpeall ar chuaillí fáil agus ballaí tí. Is dócha go n-úsáidtfí iad freisin chun ciseáin agus curacháin (cineál báidín) a dhéanamh astu. Baineadh cnónna coille san fhómhar agus ba fhoinsé bia fíorluachmhar iad do dhaoine agus d'ainmhithe, amhail muca. Seans gur baineadh leas as duilleoga agus caora plandaí eile (amhail an sceach gheal, an donnroisc agus an chaor chon) mar leigheasanna.

Tithe

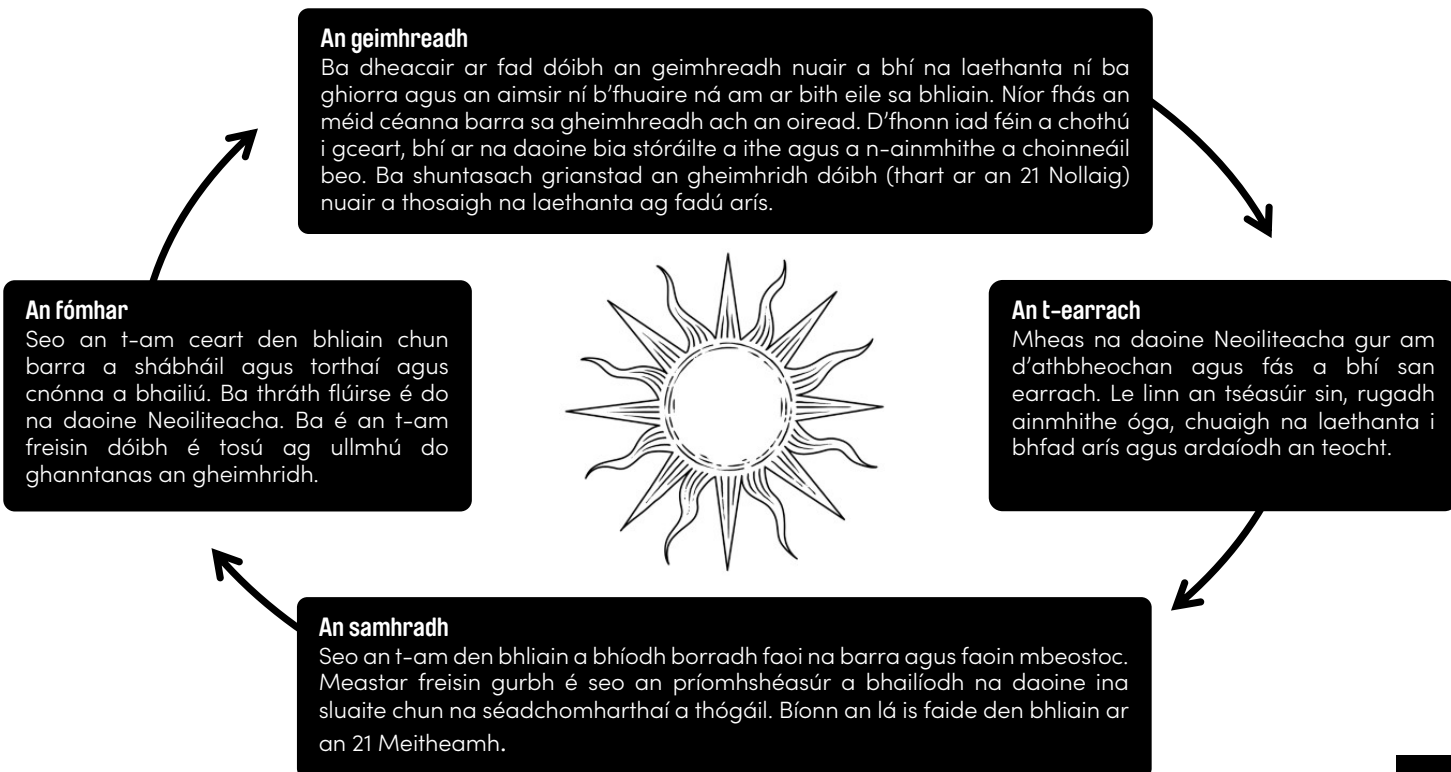
De réir mar a bhí an fheirmeoireacht ag dul chun cinn, bhí na daoine Neoiliteacha in ann iad féin a chothú in aon áit amháin agus, mar sin, ní raibh aon ghá dóibh a bheith ag fánaíocht a thuilleadh. Thosaigh clibíní tithe ag teacht ar an bhfód. Tógadh na tithe as cuailí arda adhmaid agus cuireadh éadan caolaigh agus dóibe orthu, mar aon le ceann tuí nó giolcaí. Dá bharr sin, tháinig lonnaíochtaí buana ar an bhfód agus borradh faoin daonra. Leanadh ar aghaidh le cúrsaí fiaigh, iascaireachta agus sealgaireachta agus chuir na cleachtais sin le táirgí na feirmeoireachta.

An Abhainn

Bhí an abhainn ina hacmhainn riachtanach don tsochaí feirmeoireachta nua seo a bhí ag teacht chun cinn. Bhí an Bhóinn ina mótarbhealach Neoiliteach nach mór, toisc gur bhain na daoine leas aisti ar chúiseanna iompair agus cumarsáide. Ba fhoinsé úrúisce í freisin a d'úsáidtfí le haghaidh cúrsaí glantóireachta agus mar uisce óil, agus gan aon dabht ar bith, cuireadh na daoine faille seo fáilte Uí Cheallaigh roimh imirce shéasúrach an bhradáin mar bhia bhreise an-bhlasta. I dtimpeallacht iontach Ghleann na Bóinne, bhí sé ar chumas na luatháitritheoirí seo an saibhreas, na scileanna agus an lucht saothair iomchuí a chothú chun a séadchomharthaí iontacha a thógáil.

Na Séasúir

Mar fheirmeoirí agus sealgairí, bhí na daoine Neoiliteacha an-spleách ar na séasúir agus bhí dlúthcheangal acu leis an talamh.

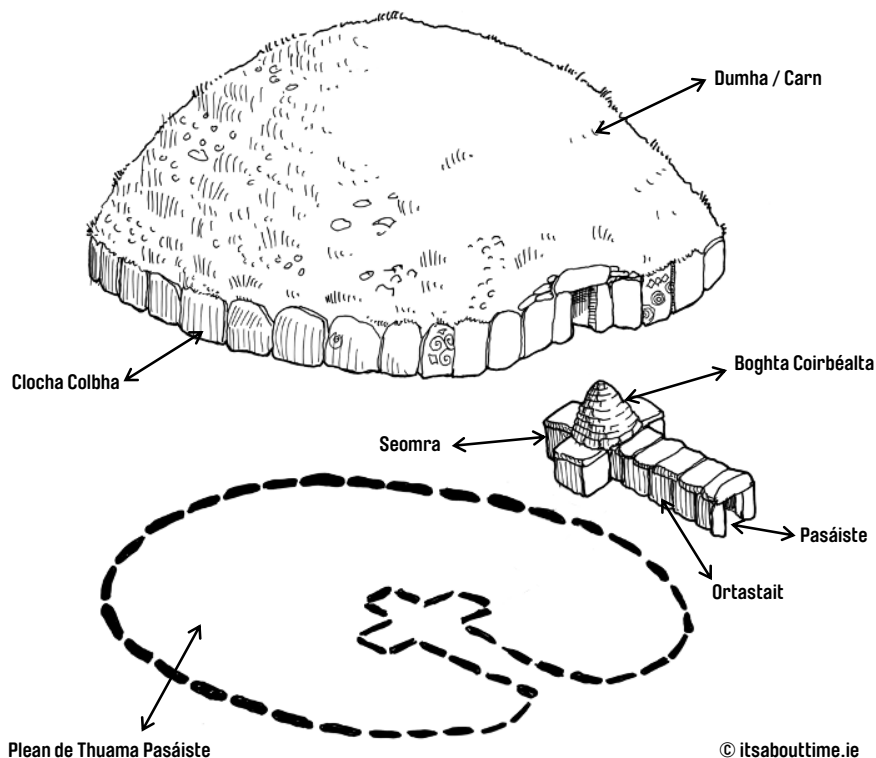
AN BÁS I mBRÚ NA BÓINNE SA TRÉIMHSE NEOILITEACH

De réir mar a bhí rath ag teacht ar an tsochaí Neoiliteach agus freastal á dhéanamh acu ar a riachtanais tí, thosaigh na daoine ag díriú ar a riachtanais spioradálta. Is léir gur chreid na daoine Neoiliteacha sa saol eile. Thosaigh siad ar thuamaí clocha a thógáil chun taisí a marbh a chur isteach iontu. I dtosach, go luath sa tréimhse Neoiliteach, tógadh tuamaí ursanacha réasúnta simplí ar a dtugtar dolmainí. De réir mar a athraíodh a gcreidimh agus a gcleachtais reiligiúnacha, forbraíodh agus tógadh tuamaí éagsúla amhail tuamaí cúirte agus tuamaí pasáiste.

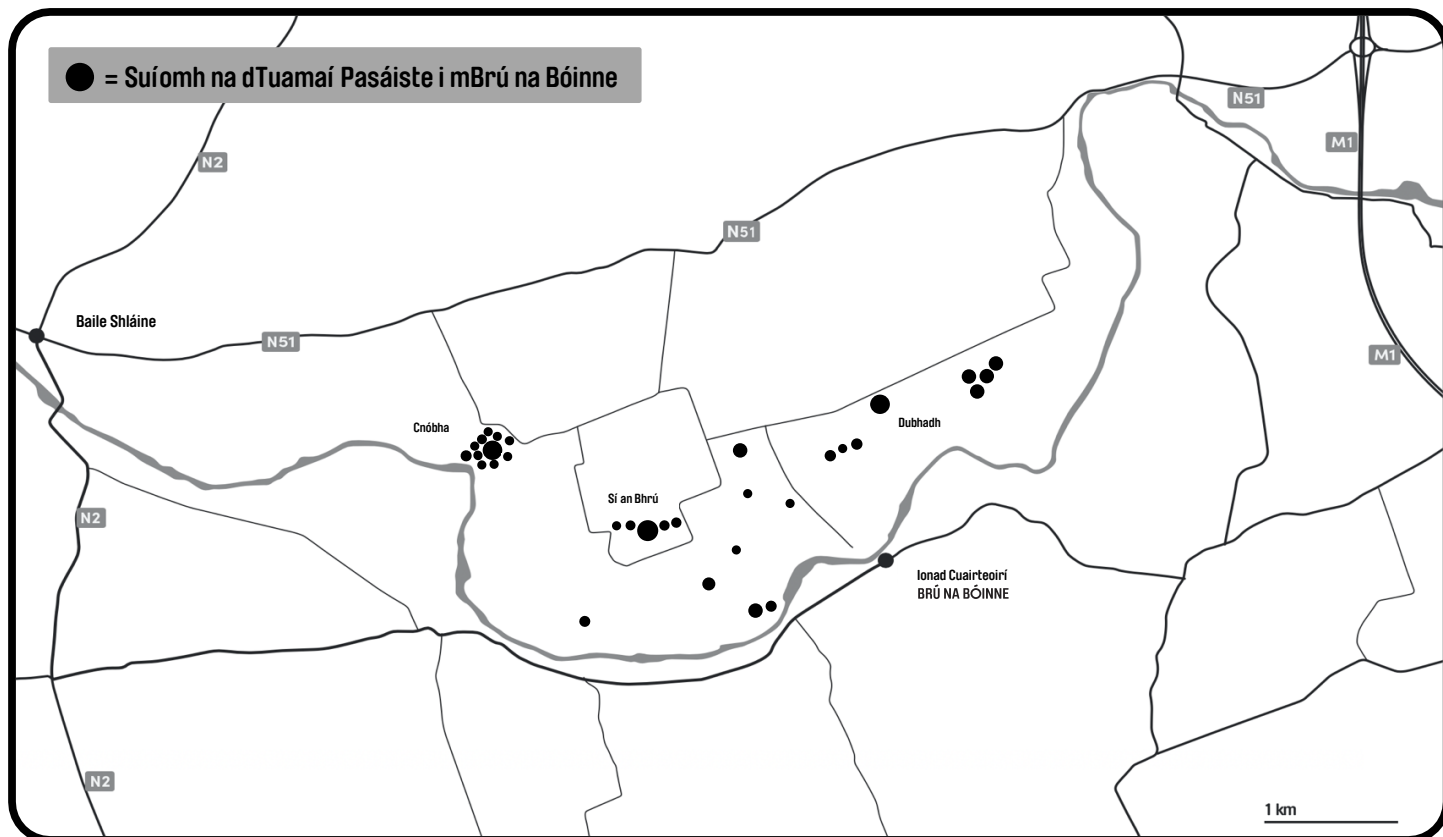
Tuamaí Pasáiste

Glaoitear tuamaí pasáiste ar na tuamaí seo toisc go bhfuil pasáiste cúng iontu a théann isteach chuig seomra beag inar cuireadh taisí na marbh. Cuireadh carn (dumha ciorclach de chlocha beaga) ansin mórthimpeall ar an bpasáiste agus ar an seomra. Ansin, cuireadh leaca móra (ar a dtugtar clocha cholbha) ag bun an chairn chun é a dhúnadh. Tá thart ar 40 tuama pasáiste i mBrú na Bóinne. Is iad Cnóbha, Sí an Bhrú agus Dubhadh na tuamaí pasáiste is mó atá ann.

Níor tógadh na tuamaí pasáiste seo go léir ag an am céanna, áfach – is léir go raibh 4 chéim ar leith i gceist lena dtógáil, idir 3400 RCh go dtí 2800 RCh, tuairim is.

© itsabouttime.ie

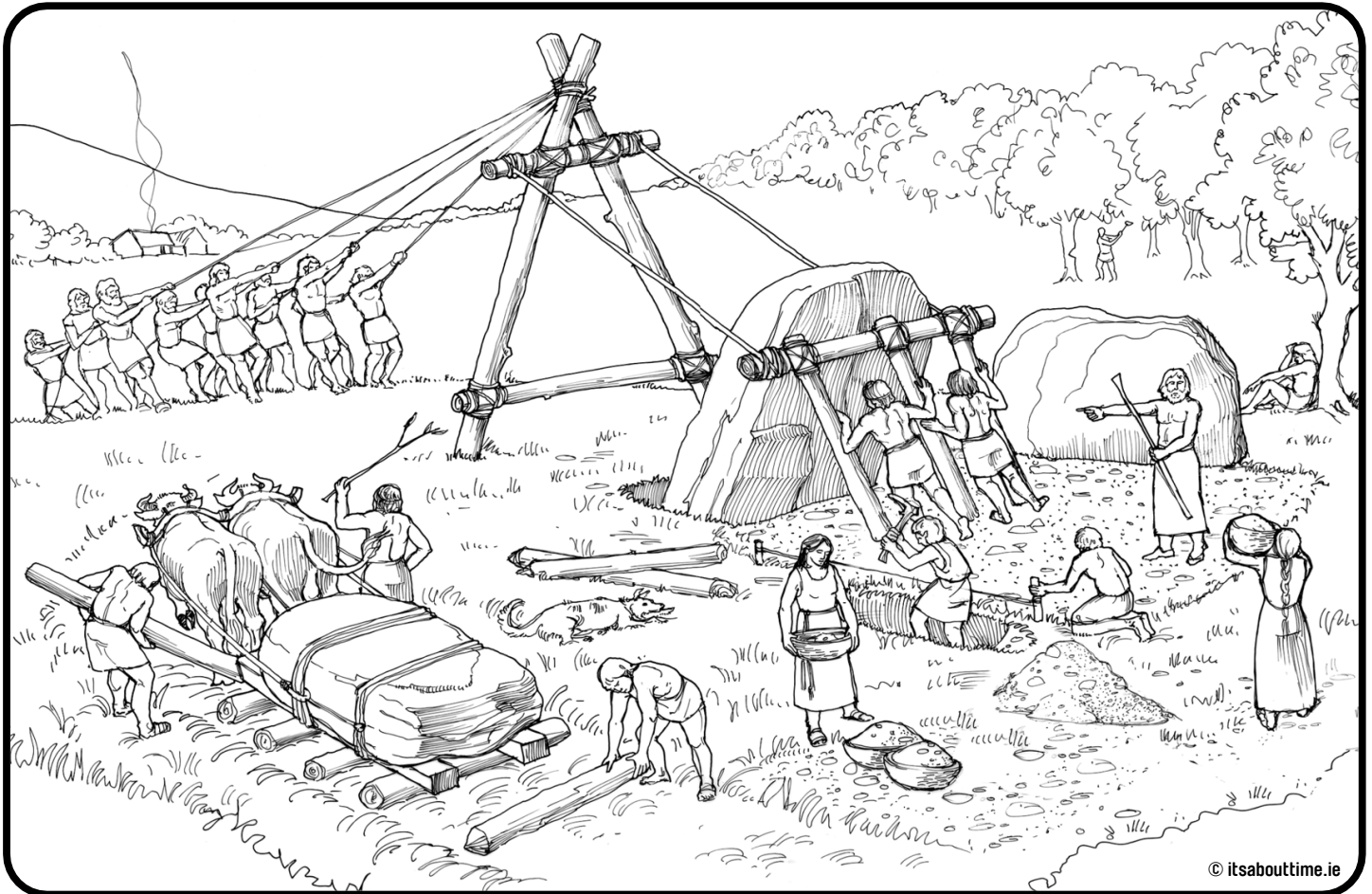
AN BÁS I mBRÚ NA BÓINNE SA TRÉIMHSE NEOILITEACH

Na Tuamaí Pasáiste a thógáil

Caitheadh an-dua agus an-chuid ama leis an obair a phleanáil, na hábhair a bhailiú agus na séadchomharthaí a thógáil. Is ríshoiléir sin ó na hachair fhada a d'fhreastail na tógálaithe chun na cineálacha áirithe clocha a fháil. Ba é gréabhaca a úsáideadh go príomha chun tuamaí i mBrú na Bóinne a thógáil. Baineadh an cineál cloiche sin i gceantar Cheann Chlochair, taobh ó thuaidh de Dhroichead Átha agus aistríodh é ón áit sin ar an bhfarraige agus ar an abhainn. Rolladh ar lomáin ansin é ó ché ar an mBóinn go dtí an láithreán tógála.

Tá grianchloch bhán ar aghaidh Shí an Bhrú agus timpeall ar na bealaí isteach chuig Cnóbha. Is léir gur baineadh an ghrianchloch bhán sin ó dheas i Sléibhte Chill Mhantáin. Bailíodh clocha eibhir ó chósta thuaidh Chuan Dhún Dealgan. I bhfianaise na n-achar fada chuig na háiteanna sin, is dócha go raibh sé ní ba phraiticiúla na clocha a iompar ar muir seachas ar tír. Is clocha rollta ón abhainn formhór de na clocha sa charn. Fuarthas ar imill agus ar léibhinn na Bóinne iad, thart ar 1km ó dheas den séadchomhartha. Meastar gur úsáideadh thart ar 200,000 tona ábhar chun na cairn is mó a thógáil.

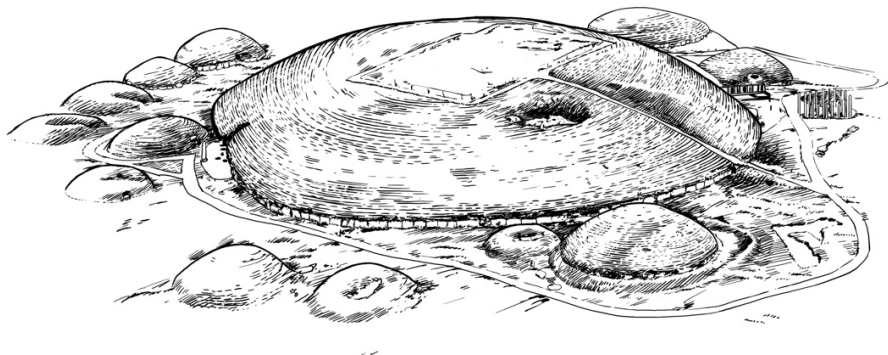
Ní féidir linn a bheith cinnte sa lá atá inniu ann faoi mhodhanna tógála an chultúir Neoilitigh seo. Tá roinnt teoiricí éagsúla curtha chun cinn ag seandálaithe. Is dóichí gur úsáideadh rolladh lomán, agus gur tógadh scafalra adhmaid agus rampaí cré i rith an phróisis.

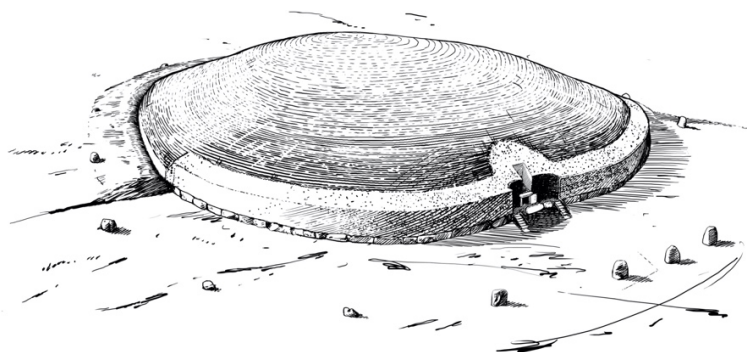
AN BÁS I mBRÚ NA BÓINNE SA TRÉIMHSE NEOILITEACH

Is iad na trí dhumha mhóra Sí an Bhrú, Cnóbha agus Dubhadh na tuamaí pasáiste is mó san Eoraip.

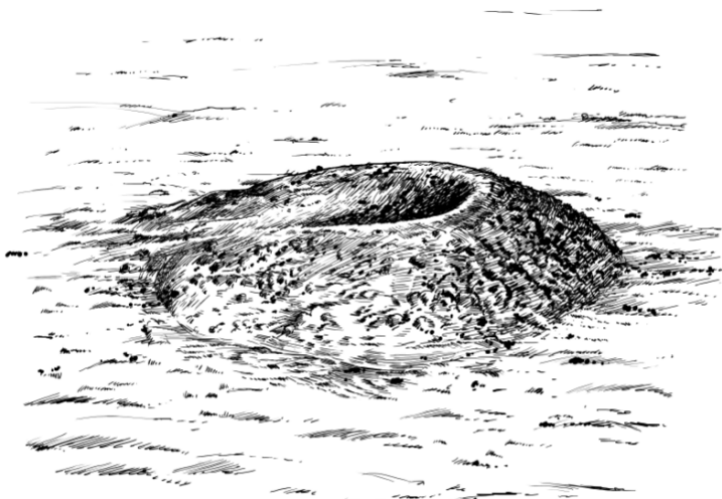
Cnóbha

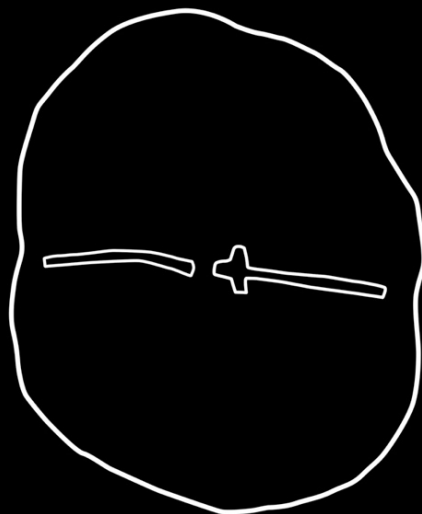
Sí an Bhrú

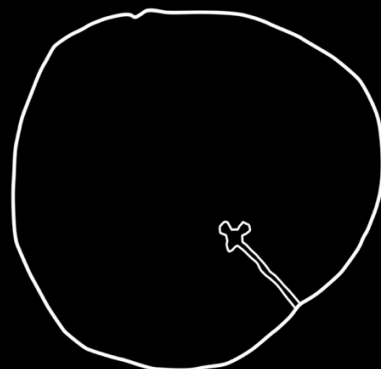
Dubhadh

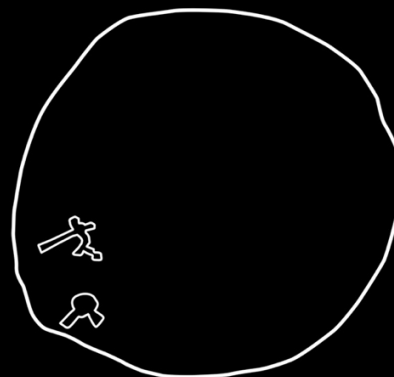
Plean an dumha i gCnóbha

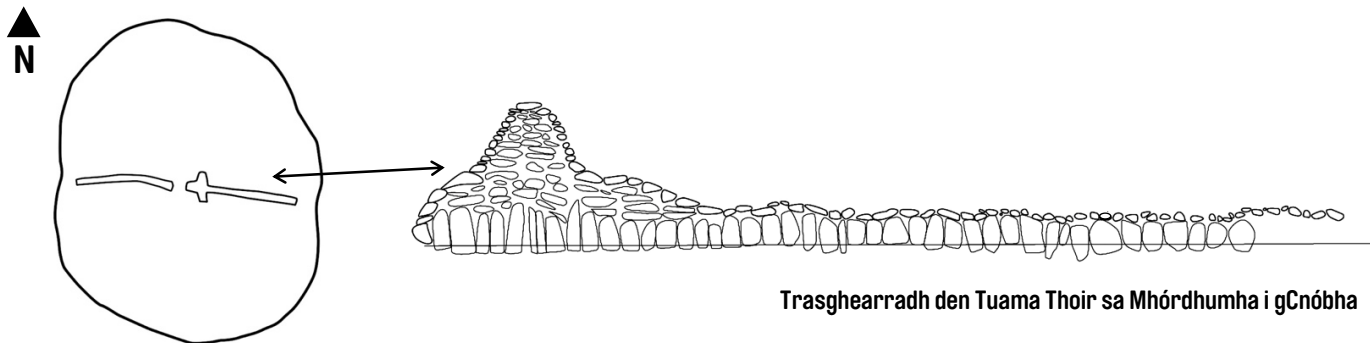
Plean an dumha i Sí an Bhrú

Plean an dumha i nDubhadh

Is éard atá sa choimpléasc i gCnóbha ná dumha mór amháin agus 18 ndumha níos lú mórthimpeall air. Tugtar Láithreán 1 ar an dumha mór. Tá dhá thuama pasáiste ar leith ann. Ceann amháin díobh seo, tá a aghaidh soir agus tá aghaidh an chinn eile siar, a bheag nó a mhór. Níl na pasáistí ceangailte le chéile; tá thart ar 5m eatarthu. Cumhdaíonn an dumha breis agus leath-heictéar agus tá sé 95m ar leithead ag an bpointe is leithne. Timpeall ar na bealaí isteach chuig na tuamaí, tá clocha neamhghnácha le feiceáil (amhail grianchlocha, clocha eibhir agus clocha bandáilte). Tá na tuamaí níos lú ar mhéideanna éagsúla agus tá cuid díobh níos sine ná an tuama mór.

Trasghearradh den Tuama Thoir sa Mhórdhumha i gCnóbha

An Tuama Thoir i gCnóbha

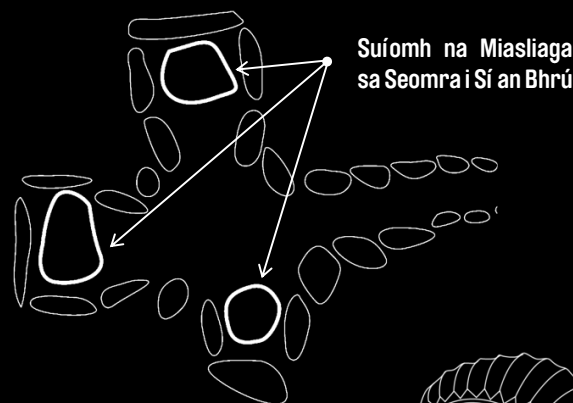
Sa tuama thoir i gCnóbha, tá pasáiste fada a théann isteach go seomra ina bhfuil trí chuasán taoibh agus díon coirceoige coirbéalta. Meastar go raibh fad an phasáiste agus an tseomra le chéile ní b'fhaid ná 40m i dtosach. Tá leac mhullaigh dhíon an tseomra thart ar 6m os cionn an urláir. I ngach ceann de na trí chuasán, bhí báisín cloiche nó cloch mhúnlaite ina raibh iarsmaí na marbh.

An Tuama Thiar i gCnóbha

Meastar go raibh an tuama thiar sa bhreis ar 34m ar fad i dtosach. Thart ar thrí cheathrú den tslí isteach sa tuama, casann an pasáiste cúng ar dheis. Díreach i ndiaidh an chasaidh, tá cloch thairsí agus ina dhiaidh sin cúngaíonn an pasáiste go leithead 40cm. Leathnaíonn an pasáiste arís go dtí go n-osclaíonn sé amach i seomra dronuilleogach atá thart ar 2m ar airde agus cloch fhada 2m air mar dhíon. Meastar gur istigh sa seomra seo i dtosach a bhí an mhasliag atá amuigh sa phasáiste anois.

Miasliaga

Tá miasliaga i seomra gach ceann de na mórthuamaí pasáiste i mBrú na Bóinne. Is clocha snoite cruthaithe iad seo agus i gcásanna áirithe, bhí siad maisithe le healaín mheigiliteach. Cuireadh na miasliaga i gcuasáin na seomraí. Cuireadh taisí na marbh ar na miasliaga. De ghnáth, chréamtaí na mairbh agus is léir go ndéantaí é sin áit éigin eile seachas sna tuamaí pasáiste féin. Is léir, áfach, nach ndéantaí cuid de na coirp a chreimeadh. Le linn na dtochtaltán i Sí an Bhrú, fuarthas taisí cúigear duine agus fuarthas taisí breis agus 200 duine i gCnóbha. Fuarthas go leor rudaí nó déantán measctha leis na taisí sin, mar shampla, liathróidí cloiche snasaithe, siogairlíní cloiche agus siogairlíní cnámha, agus bioráin binne. Sa tuama thoir i gCnóbha, fuarthas ceann mása a bhí snoite go gleoite.

Suíomh na Miasliaga sa Seomra i Sí an Bhrú

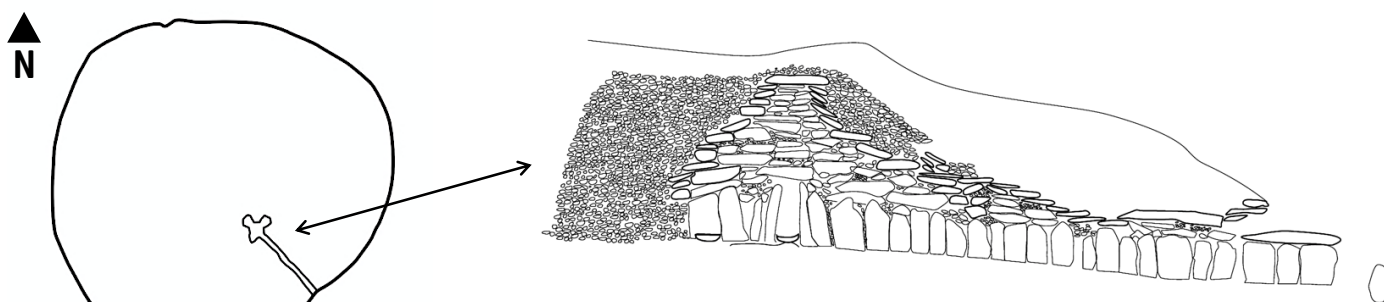
Miasliaga Maisithe ón Seomra Thoir i gCnóbha

Ceann Mása Maisithe ón Seomra Thoir i gCnóbha

SÍ AN BHRÚ

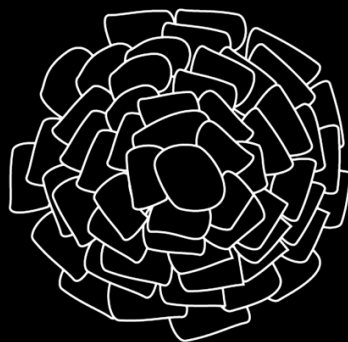
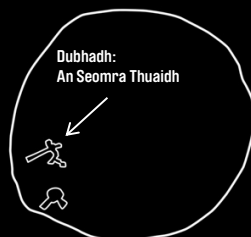
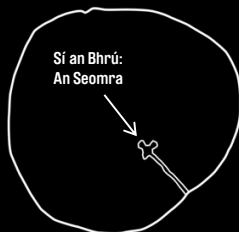
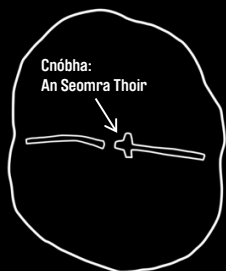
Tógadh an dumha mór i Sí an Bhrú thart ar 3200 RCh. Cumhdaíonn an carn limistéar atá beagán níos lú ná leath-heictéar. Tá an carn thart ar 11m ar airde agus thart ar 80m ar thrastomhas ar an meán. Tá 97 cloch cholbha mórthimpeall ar an gcarn agus tá struchtúr an phasáiste agus an tseomra déanta as 450 cloch mhór eile cosúil leo sin. Ar aghaidh an tséadchomhartha chun tosaigh (cuid den séadchomhartha a rinneadh a athchóiriú leis na clocha bunaidh a fuarthas ar an láithreán le linn na dtochtaltán), tá an balla déanta as grianchloch bhán, agus bolláin eibhir rollta ón bhfarraige curtha isteach tríthi anseo is ansiúd. Tá aghaidh an phasáiste soir ó dheas agus tá an pasáiste féin 19m ar fad. Tá liaga seasta (ortastait) ar dhá thaobh an phasáiste, 21 ceann díobh ar an taobh deas agus 22 ceann díobh ar an taobh clé. Tá cruth croise ar an seomra agus tá 3 chuasán nó seomraí taoibh le fáil ann. Is é an cuasán ar dheis (thoir) an cuasán is mó agus is ornáidí, agus tá 2 mhiasliag le fáil ann. Tá boghta coirbéalta ar an seomra mar dhíon atá thart ar 6m os cionn leibhéal na talún.

Trasghearradh den Tuama sa Mhórdhumha i Sí an Bhrú

Boghtaí Coirbéalta

Tá díon boghtach coirbéalta ar an seomra i Sí an Bhrú, ar an seomra thoir i gCnóbha agus ar an seomra thuaidh i nDubhadh.

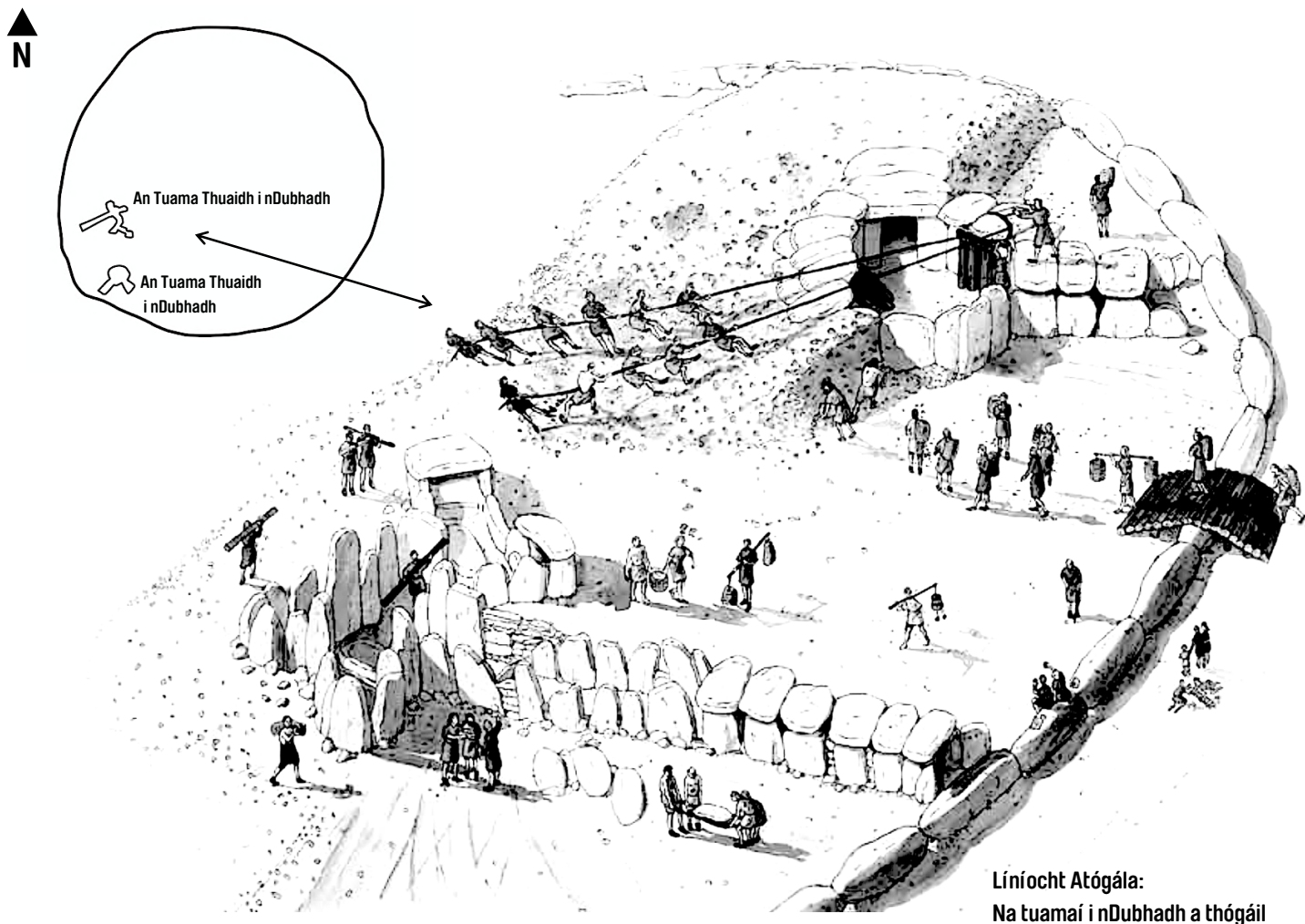
Cuirtear leaca móra i gciorcal. Cuirtear ciorcal eile de leaca níos lú os cionn na leaca eile.

Éiríonn na ciorcail níos lú agus níos lú de réir mar a ardaíonn an struchtúr go dtí go bhfuil an bhearna atá fágtha ag an mbarr beag go leor chun cloch amháin (ar a dtugtar leac mhullaigh) a chur air.

DUBHADH

Is é Dubhadh an tuama is lú cáil de na trí thuama i mBrú na Bóinne. Cé go bhfuil sé chomh mór le Sí an Bhrú agus Cnóbha, ní dhearnadh tochtaltán ar bith ann le déanaí. Díreach cosúil leis na tuamaí eile, tógadh Dubhadh breis agus 5,000 bliain ó shin. Tá an dumha thart ar 85m ar thrastomhas agus meastar go bhfuil 115 cloch colbha ann, cé nach bhfuil ach leath díobh le feiceáil. Ag an bpointe is airde, tá sé os cionn 15m ar airde ach is dócha go raibh sé ní b'isle ná sin i dtosach; meastar gur cuireadh ábhar tochtailte ar an dumha. In 1847, rinneadh an-chuid tochtailte ar an dumha chun a fháil amach an raibh seomra láir ann. Ina dhiaidh sin, rinneadh roinnt cairéalaithe ar an dumha. Díreach cosúil le Cnóbha, tá dhá sheomra sa dumha i nDubhadh agus tá an dá cheann díobh ar an taobh céanna, laistigh de 25m óna chéile. Tá na pasáistí i bhfad níos giorra ná na pasáistí i Sí an Bhrú agus i gCnóbha ach tá na seomraí ar aon mhéid, agus istigh iontu tá cuid de na clocha is mó atá le fáil in aon cheann de na séadchomharthaí.

Líníocht Atógála:
Na tuamaí i nDubhadh a thógáil

An Tuama Thuaidh i nDubhadh

Tá pasáiste an tuama 8.2m ar fad faoi láthair agus tá sé roinnte ag trí chloch thairsí. Téann an pasáiste isteach go seomra atá i gcruth croise agus ina bhfuil trí chuasán taoibh. Tá dion íseal coirbéalta 3m ann. Tá miasliag mhór (1.4m x 1m) ar an urlár i lár an tseomra. Tá na ceithre chloch ollmhóra a leagann amach an seomra thart ar 3m ar airde. In aice leis an gcuasán ar dheis, tá gné thar a bheith neamhghnách. Tugtar an for-ráth uirthi agus tá dhá sheomra eile le fáil inti.

An Tuama Thuaidh i nDubhadh

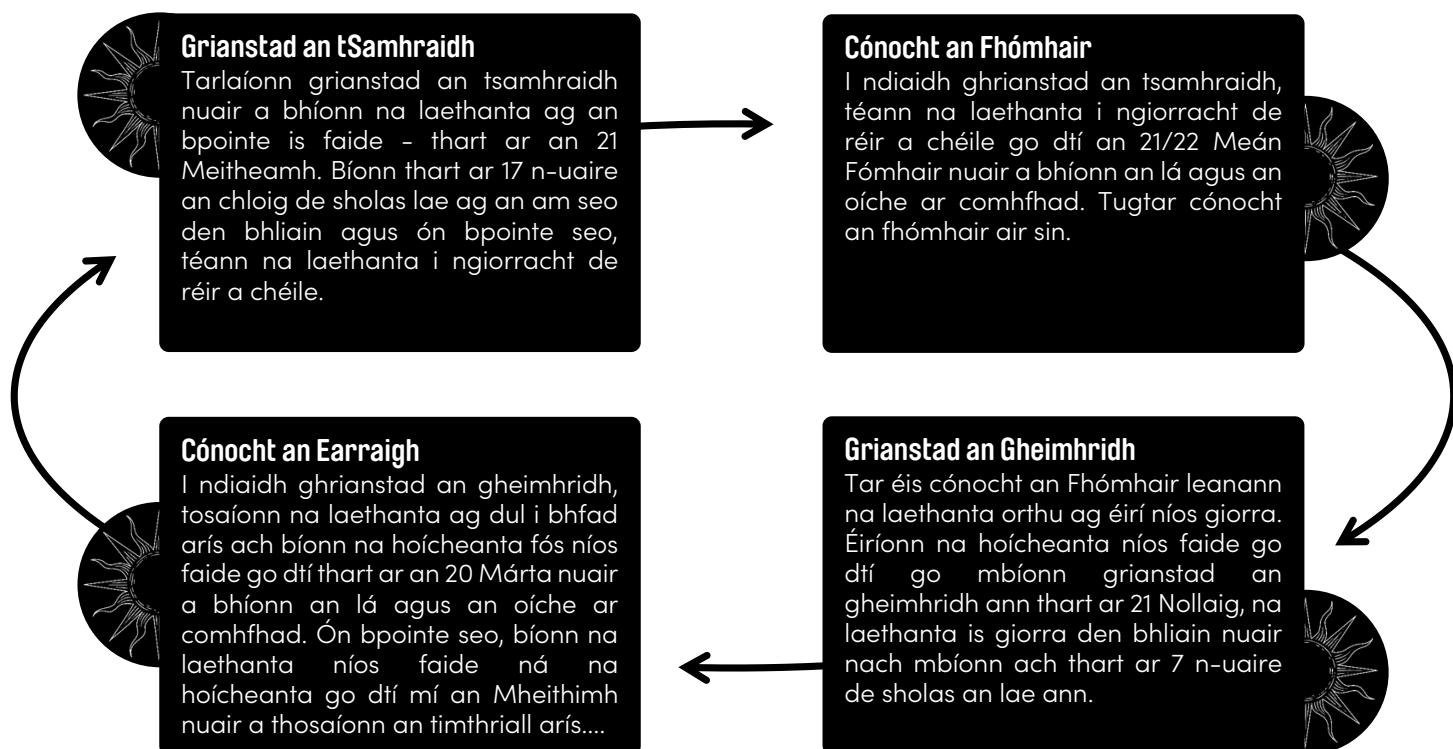
Is tuama beag é seo i gcomparáid leis an tuama thuaidh i nDubhadh. Téann pasáiste gearr 3.3m ar fad isteach i seomra atá ciorclach, a bheag nó a mhór, agus ina bhfuil seomra amháin le fáil. Tá dion nua-aimseartha coincreite ar an bpríomhsheomra anois: seans gur dion coirbéalta a bhí air i dtosach. Tá an cuasán ar dheis roinnte ón bpríomhsheomra ag cloch thairsí.

AN GHRIAN I mBRÚ NA BÓINNE

Mar phobal feirmeoireachta, bhí sé de nós ag na daoine Neoiliteacha súil a choinneáil ar ghluaiseacht na gréine sa spéir. Dhéanadís stua na gréine ag bun na spéire a mhapáil ó éirí na gréine go dtí luí na gréine ó cheann ceann na bliana. Nuair a bhí stua na gréine ag an bpointe ní b'fhaide agus ní b'airde, an samhradh a bhí ann; tráth flúirse nuair a bhí na laethanta fada agus na hoícheanta gearr. Ach nuair a bhí stua na gréine ó éirí na gréine go dtí luí na gréine íseal agus gearr, an geimhreadh a bhí ann; an tréimhse ba dheacra den bhliain nuair a bhí na hoícheanta ní b'fhaide ná na laethanta. Is dócha go raibh an bhaint idir an ghrian agus cé chomh torthúil a bhí an talamh ríshoiléir dóibh, i bhfianaise a mbreathnóireachta.

Tá 4 phointe casaidh i bhféilire na gréine - grianstad an tsamhraidh & grianstad an gheimhridh; cónocht an earraigh & cónocht an fhómhair.

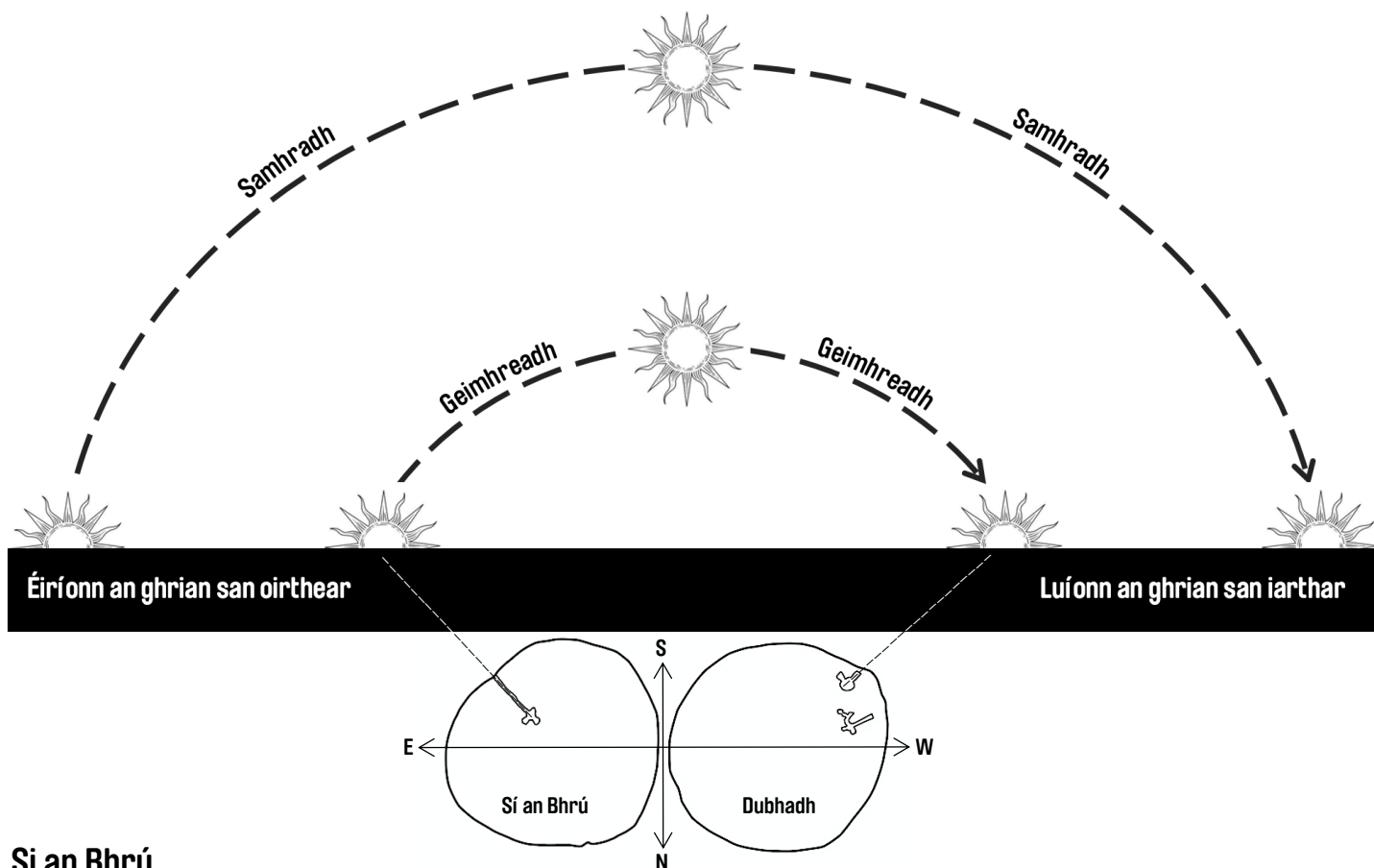
Bhí na tarlúintí áirithe sin i bhféilire na gréine chomh tábhachtach sin do na daoine Neoiliteacha gur thóg siad cuid dá séadchomharthaí chun ailíniú a dhéanamh le príomhphointí aistear na gréine trasna na spéire.

Ní haon ionadh é go bhfuarthas go raibh a leithéid i gceist sna tuamaí pasáiste i nGleann na Bóinne. Ba láithreáin ilfheidhmeacha iad na tuamaí pasáiste; níor baineadh leas astu ar chúiseanna adhlactha amháin ach ar chúiseanna deasghnátha, ceiliúrtha agus adhartha freisin. Gan aon dabht, reáchtáiltí roinnt ócáidí sóisialta agus searmanais reiligiúnacha sna séadchomharthaí seo.

Níl aon easpa tuairimíochta ann ó thaobh na gcúiseanna a bhí ailíniú gréine i gcuid de na tuamaí pasáiste. Ar bhain suntasacht phraiticiúil nó suntasacht níos spioradálta leis an ailíniú gréine sin? Tá go leor daoine den tuairim go raibh an ghrian ina dia ag na daoine seo agus díreach mar a dhéanann an ghrian an talamh a athbheochan agus beatha nua a thabhairt ar an saol i rith an earraigh, b'fhéidir gur chreid siad go raibh an ghrian chun anam a sinsir a athbheochan sa tuama. Seans nach mbeidh a fhios againn go deo faoi fheidhm chruinn na séadchomharthaí seo ach is féidir linn a rá gan aon dabht ar bith go raibh muintir na sochaí Neoilití seo ina dtógálaithe agus réalteolaithe sciliúla. Is féidir linn a rá freisin go raibh ardmheas acu ar a marbh agus gur chreid siad sa saol eile.

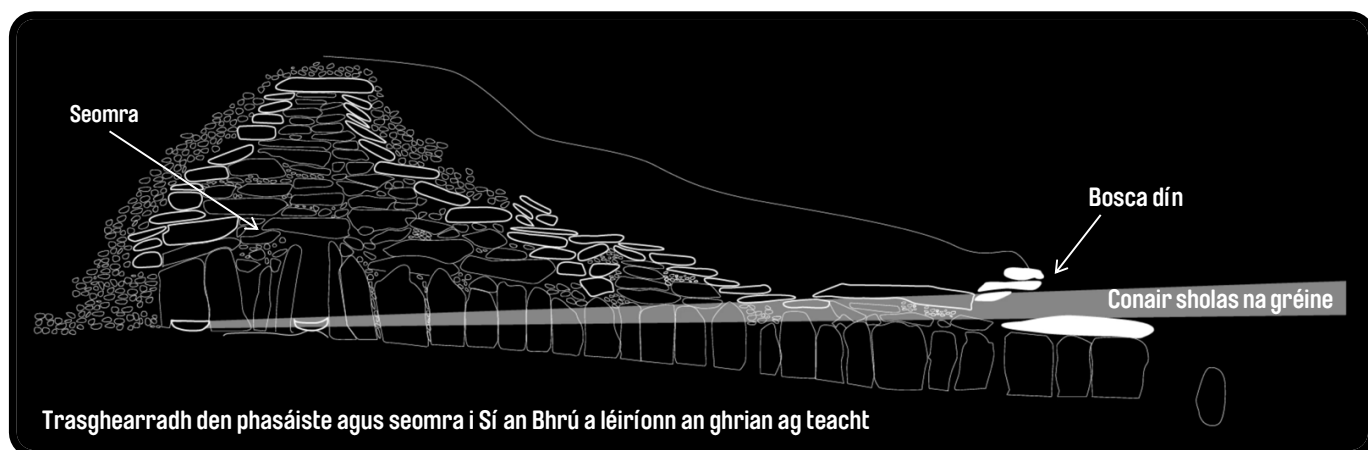

AN GHRIAN I mBRÚ NA BÓINNE

Si an Bhrú

Tá an pasáiste agus an seomra istigh ailínithe i dtreo an oirdheiscirt, agus a n-aghaidh ar an ngrian acu agus í ag éirí thart ar aimsir ghrianstad an gheimhridh. Tá bearna bheag cosúil le fuinneog os cionn an dorais; tugtar an bosca dín ar an mbearna seo. Ligeann an bosca dín grian lár an gheimhridh isteach sa seomra adhlactha láir chun é a shoilsiú ar bhealach drámatúil. Féadfaidh an soilsiú seo leanúint ar aghaidh ar feadh tréimhse chomh fada le 17 nóiméad, ag brath ar chúinsí aimsire. Níl an feiniméan seo teoranta d'aon lá amháin, áfach; féadfaidh sé tarlú maidin ar bith idir an 18 Nollaig agus an 23 Nollaig.

Dubhadh

Tá an pasáiste agus an seomra theas istigh ailínithe i dtreo an iardheiscirt, agus a n-aghaidh ar an ngrian acu agus í ag dul faoi thart ar aimsir ghrianstad an gheimhridh. Níl aon bhosca dín i nDubhadh, áfach. Lonraíonn an ghrian isteach trí bhealach isteach an phasáiste. Agus an pasáiste sin saghas gearr, níl an t-ailíniú chomh cruinn agus atá sé i Sí an Bhrú agus féadfaidh solas na gréine teacht isteach ann lá ar bith sna seachtainí ar an dá thaobh de ghrianstad an gheimhridh. Féadfaidh soilsiú an tseomra sin leanúint ar aghaidh ar feadh uair an chloig, ag brath ar chúinsí aimsire

EALAÍN MHEIGILITEACH I mBRÚ NA BÓINNE

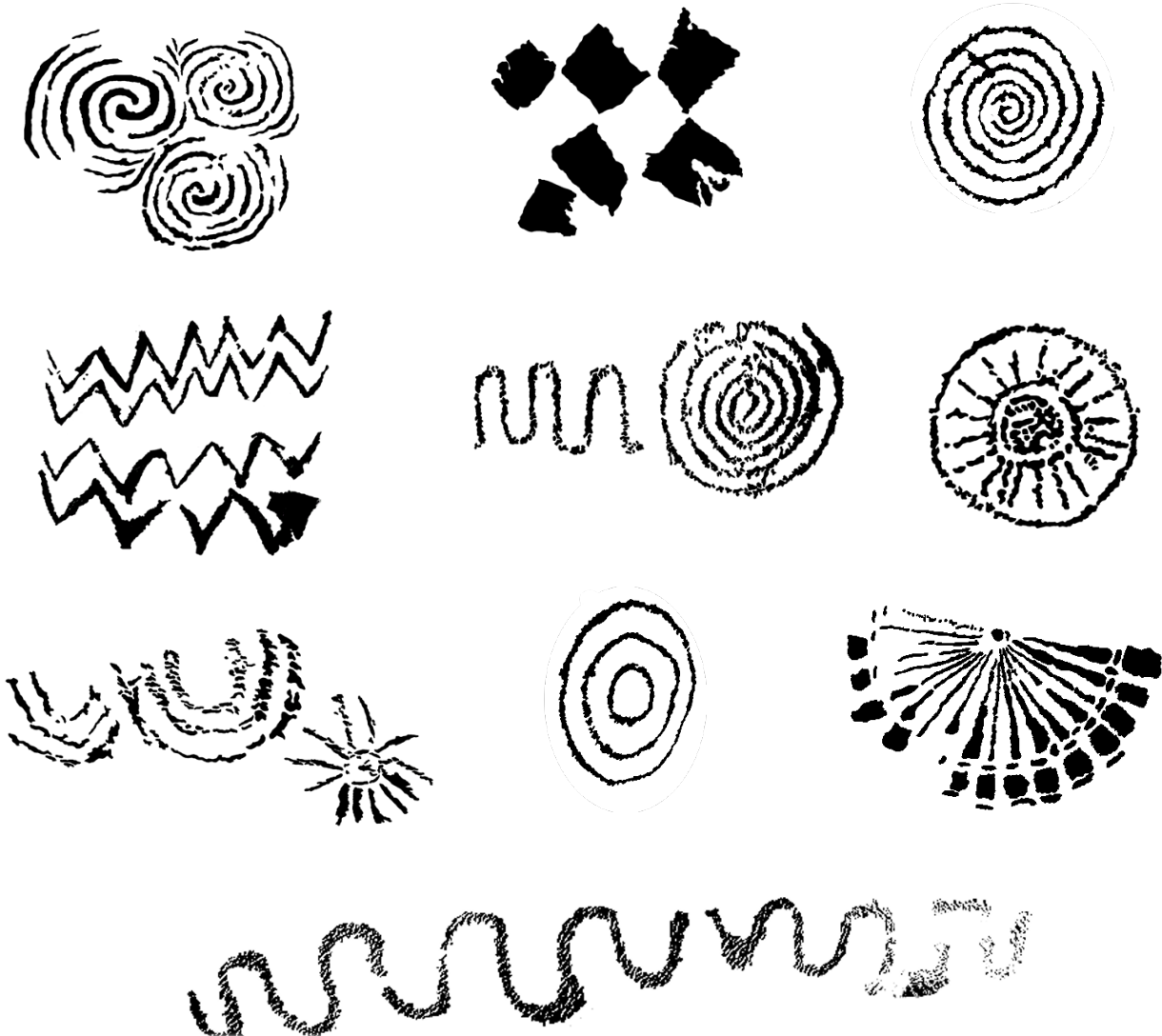
Tá thart ar 60% den ealaín tuama pasáiste ar fad in Iarthar na hEorpa le fáil i mBrú na Bóinne. Tá an-chuid de chlocha struchtúracha na séadchomharthaí maisithe le healaín mheigiliteach. Tagann an focal meigiliteach ó na focail Ghréigis *Mega* a chiallaíonn mór, agus *Lithos* a chiallaíonn cloch. Úsáideadh siséil déanta as breochloch nó as grianchloch chun an ealaín a chruthú. Bhí dhá phríomhtheicníc i gceist.

Greanadh is éard atá i gceist leis an teicníc seo ná cloch ghéar a tharraingt ar dhromchla cloiche eile chun líne a dhéanamh.

Piocadh is éard atá i gceist leis an teicníc seo ná cloch ar a bhfuil rinn mhaolaithe a bhualadh i gcoinne cloiche eile chun sraith de mharcanna a dhéanamh.

Is móitífeanna geoiméadracha an chuid is mó de na móitífeanna agus áirítear leo ciorcail, bíseanna, fiarláin, muileataí agus foirmeacha amhail nathracha, i dteaglamaí patrún uaireanta. Trí na siombailí teibí seo, léiríodh smaointe na ndaoine Neoiliteacha i gcód áirithe nach féidir linn a dhéanamh amach anois. Cuireadh réimse leathan teoriciúil chun cinn maidir le ciall na snoiteán seo, ón smaoineamh nach iontu ach maisiúcháin shimplí chuig an smaoineamh gur córas cumarsáide i scríbhinn atá iontu. Tá go leor daoine den tuairim go raibh na saothair ealaíne seo suntasach go spioradálta dá gcruthaitheoirí.

Seo roinnt samplaí den ealaín Neoiliteach atá le fáil i nGleann na Bóinne:

Grafaicí, íomhánna, dearáí & léaráidí ©
OPW – Ionad Cuairteoirí Bhrú na Bóinne, K Brady, A Downie &
www.itsabouttime.ie
Acmhainn bhreise den scoth le haghaidh daltaí agus múinteoirí

OPW

Oifig na
nOibreacha Poiblí
Office of Public Works

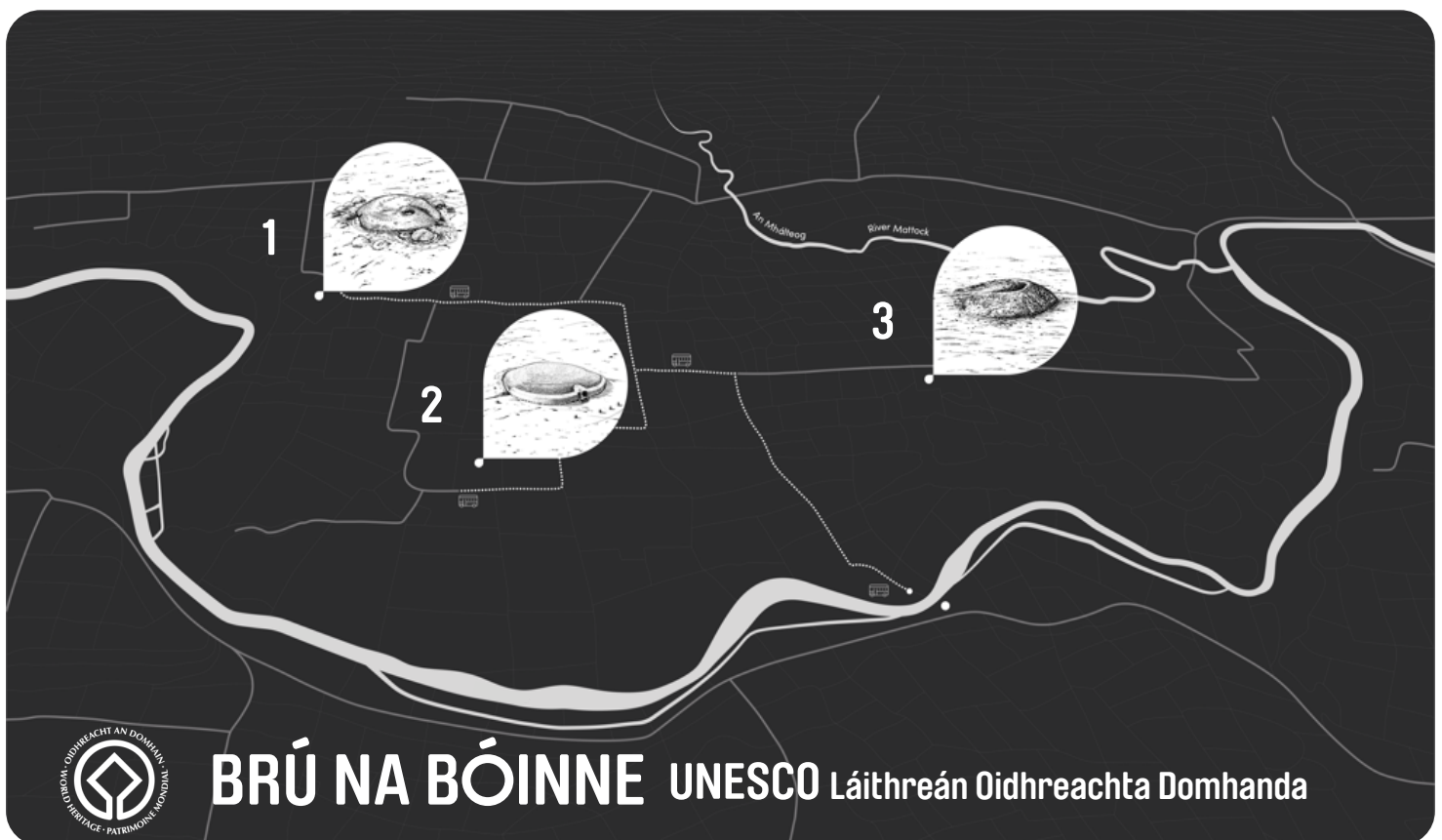
BRÚ NA BÓINNE

Fáilte chuig Ionad Cuairteora Bhrú na Bóinne

Tá an bhileog oibre seo deartha do leibhéal Staire don Teastas Sóisearach. Is féidir na freagraí a fháil i dtaispeántais an Ionaid Chuaireora. Tá gníomhaíochtaí ann freisin ar féidir a chríochnú sa seomra ranga.

Priontáil ar gach taobh le do thoil agus priontáil i monacróm le haghaidh na n-íomhánna is soiléire.

AR AN GCOSÁN CHUIG AN IONAD CUAIRTEORA

Ainmnigh na 3 thuama pasáiste mór

1 _____ 2 _____ 3 _____

Cén t-ainm atá ar an abhainn?

AR AN GCOSÁN CHUIG AN IONAD CUAIRTEORA

Anseo tá plandaí agus crainn a d'fhás sa Chlochaois freisin. Cuardaigh na painéil eolais faoi na plandaí seo.

Nasc Planda agus Úsáide

Tarraing líne ó ainm an chrainn nó an phlanda go dtí an rud a d'fhéadfaí é a úsáid dó.

Fuinseog Choiteann

Coll

Péine Albanach

Sceach Gheal

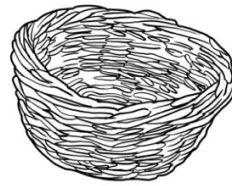
Donnroisc

Is féidir é a úsáid mar leigheas.

Hanlaí Uirlisí

Ciseáin

Is féidir é a úsáid chun gliú a dhéanamh

An Taispeántas: BRÚ NA BÓINNE & GLEANN NA BÓINNE

1. Cad a chiallaíonn Neoiliteach?

2. Conas a d'athraigh soal na ndaoine le linn na hAoise Neoiliteach?

3. Cad a tharla idir 3500 – 3000 BC?

4. Cathain ar tharla Cath na Bóinne?

An Taispeántas: BRÚ NA BÓINNE & GLEANN NA BÓINNE

Tarraing ciorcal mórthimpeall ar earraí nach mbaineann leis an tréimhse Neoiliteach?

© A.D 2020

An Taispeántas: OIÐHREACHT DHOMHANDA

Cad dó a sheasann UNESCO?

An féidir leat Láithreán Oidhreachta Domhanda eile a ainmniú nach bhfuil san Eoraip?

An Taispeántas: OIÐHREACHT DHOMHANDA

An féidir leat an dá Láithreán Oidhreachta Domhanda Éireannach seo a ainmniú agus cén contae ina bhfuil siad?

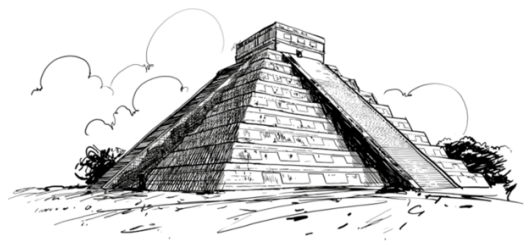
1.

2.

Ainmnigh na Láithreáin Oidhreachta Domhanda eile seo

An Taispeántas: SEANDÁLAÍOCHT

Tá an réimse seandálaíochta seo roinnte ina chodanna éagsúla:
Ársaitheoirí, Deireadh na 19^ú hAoise, na 1930í, na 1960í agus Fionnachtana Nua.

Ársaitheoirí

Cad a tharla i 1699?

An 19^ú Aois Dhéanach

Cén bhliain a tháinig Cnóbha, Sí an Bhrú agus Dubhadh faoi chúram an Stáit?

Na 1960í

Ainmnigh dhá rud a tharla ag Sí an Bhrú Nua agus Cnóbha sna 1960í
Nasc Séadchomhartha agus Ainm

Sí an Bhrú: _____

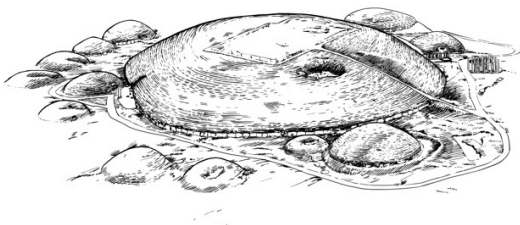
Cnóbha: _____

Nasc Séadchomhartha agus Ainm

Tarraing líne faoi ainm an tseandálaí nó an ársaitheora go dtí an séadchomhartha a bhfuil siad nasctha leis.

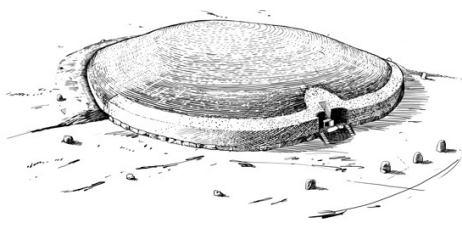
(D'fhéadfadh roinnt a bheith nasctha le níos mó ná ceann amháin!)

Cnóbha

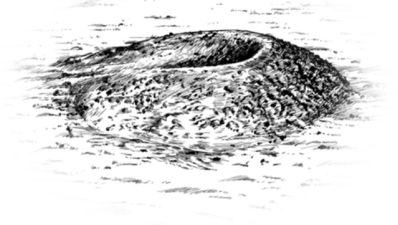
George Eogan

Sí an Bhrú

Claire O'Kelly

Dubhadh

Edward Lhwyd

R.A.S Macalister

Michael J. O'Kelly

An Taispeántas: Áit

Siúil tríd an bhforaois agus bí ag faire amach d'ainmhithe.

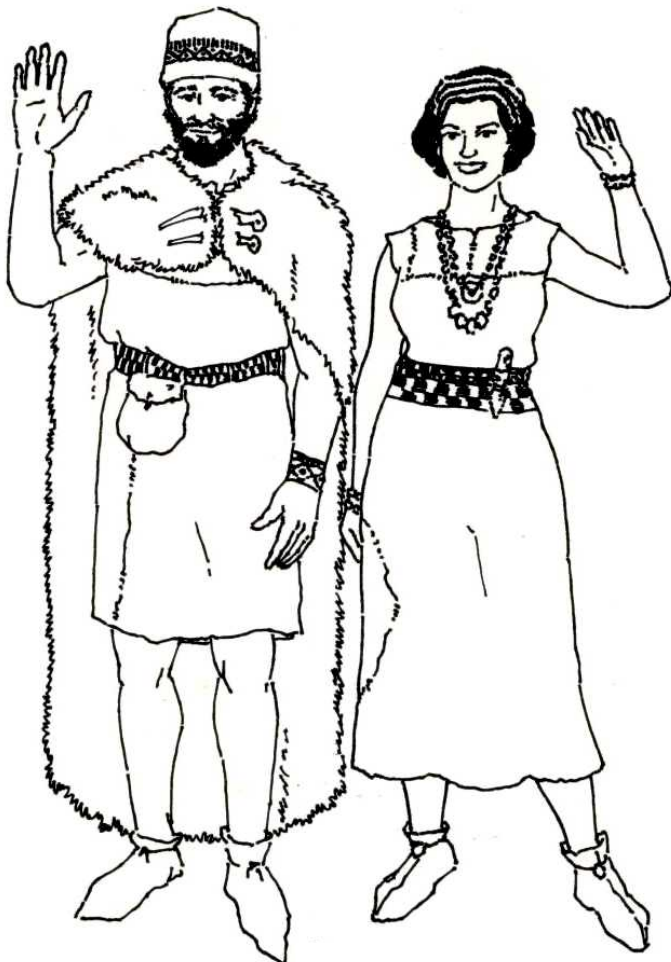
Cad iad na hainmhithe a fheiceann tú agus a chloiseann tú?

1. _____
2. _____
3. _____

Bhí an abhainn tábhachtach do dhaoine Neoiliteacha freisin. Tabhair dhá chúis cén fáth?

- 1 _____
- 2 _____

An Taispeántas: DAOINE & NA SÉASÚIR

✓ Cuir tic in aice leis an bhfreagra ceart

Mhair daoine Neoiliteacha níos faide ar an meán ná mar a mhairimid inniu.

Ba shealgairí agus feirmeoirí iad daoine Neoiliteacha.

Bhí daoine Neoiliteacha ina gcónaí leo féin.

Thaistil daoine Neoiliteacha achair fhada ar shiúl na gcos.

Níor scríobh daoine Neoiliteacha cosúil linne.

Rinne daoine Neoiliteacha staidéar ar an ngrian agus a gluaiseacht.

Thóg daoine Neoiliteacha tuamaí pasáiste chun a mairbh a adhlacadh.

An Taispeántas: DAOINE & NA SÉASÚIR

Nasc Séasúir

Rinne daoine Neoiliteacha gníomhaíochtaí difriúla ag amanta difriúla den bhliain.

Meaitseáil an séasúr leis an ngníomhaíocht a bhí ar siúl ansin.

Earrach

Tógadh séadchomharthaí agus rinneadh ceiliúradh ar an lá is faide sa bhliain

Samhradh

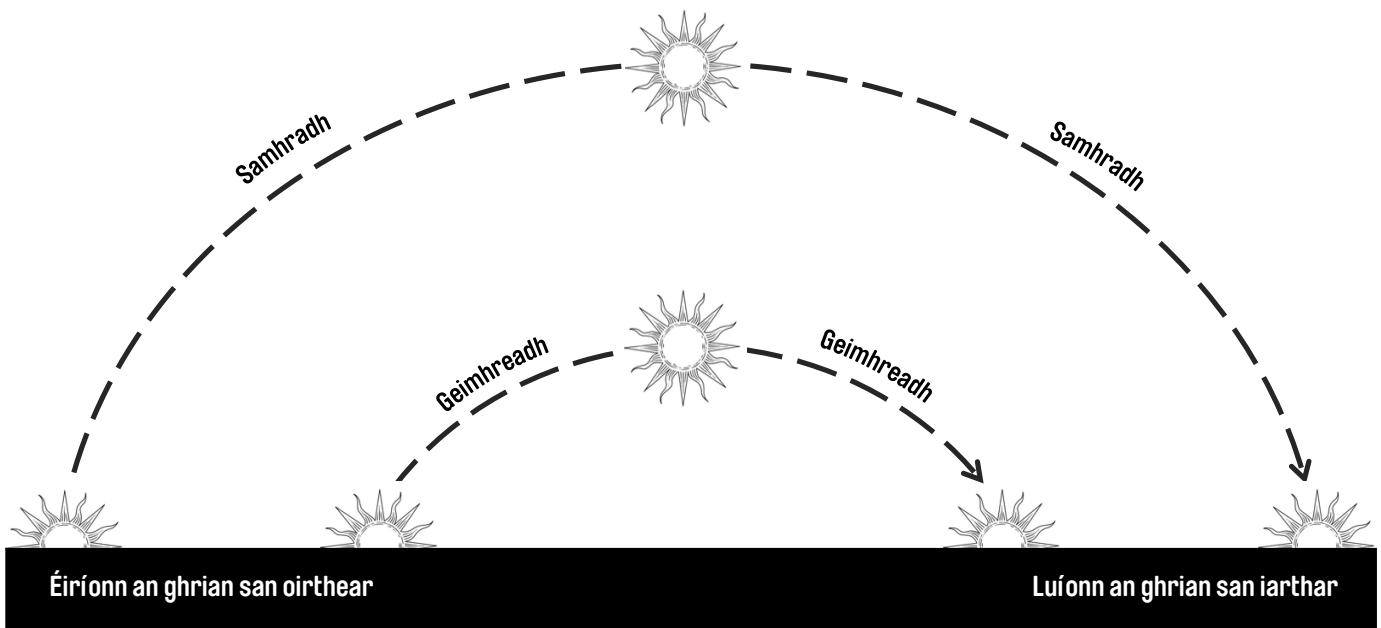
Baint an fhómhair

Fómhar

Mhair siad ar bhia a bhí stóráilte agus rinne siad ceiliúradh ar an lá is giorra den bhliain

Geimhreadh

Rugadh ainmhithe a n-óg

Léiríonn an stua mór nuair a bhíonn na laethanta is faide ann.
Cén grianstad é seo?

Léiríonn an stua beag nuair a bhíonn na laethanta is giorra ann.
Cén grianstad é seo?

An Taispeántas: AG TÓGÁIL NA SÉADCHOMHARTHAÍ

Tarraing líne ó gach cineál cloiche go dtí an áit a bhfuarthas í.

Grianchloch

Gréabhaca

Eibhear

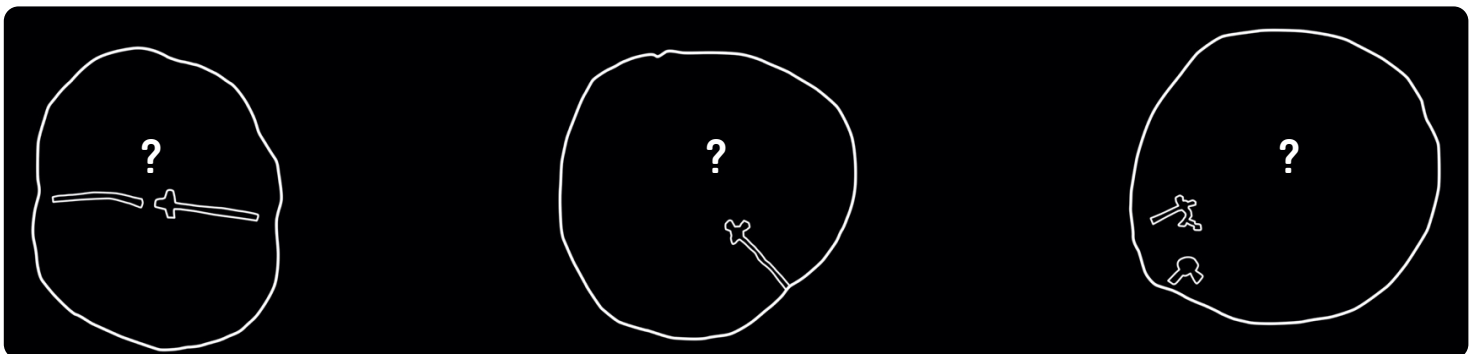
Clocha Cairn

Meaitseáil gach Dumha mór lena phlean

Dubhadh?

Cnóbha?

Sí an Bhrú?

Cad a cuireadh taobh istigh de sheomra tuama pasáiste?

1 _____

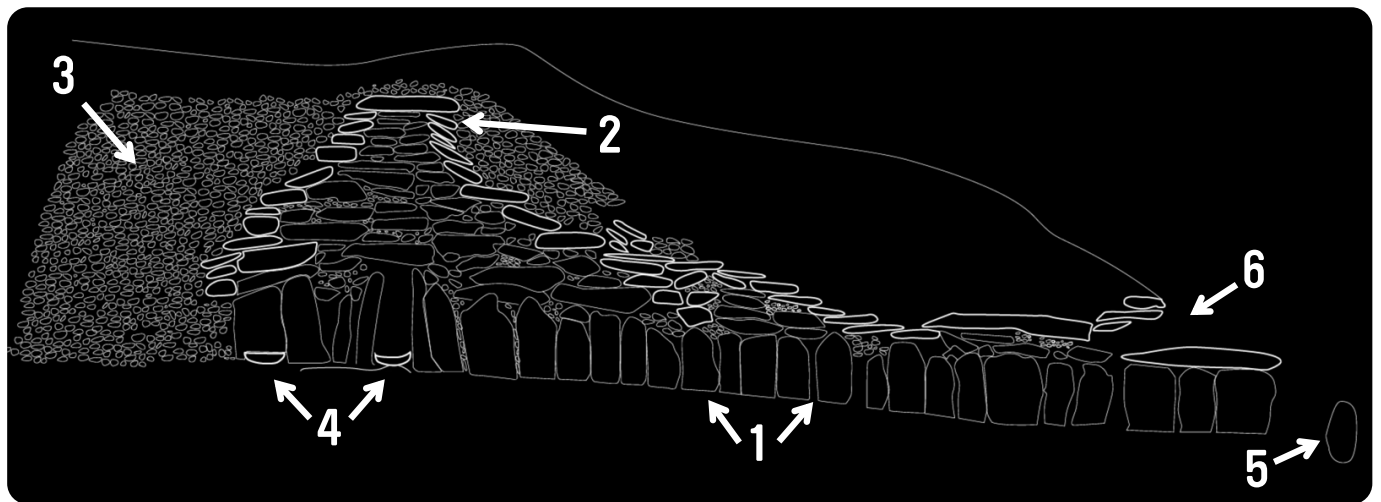
2 _____

An Taispeántas: AG TÓGÁIL NA SÉADCHOMHARTHAÍ

Nasc Focal

Tarraing líne ón bhfocal go dtí a bhrí

Ortastait	An dumha cloiche a chlúdaíonn tuama pasáiste
Coirbéil	An oscailt os cionn an bhealaigh isteach go dtí An Ghráinseach Mhór a ligeann don ghrian taitneamh trí ghrianstad an gheimhridh
Bosca dín	An gníomh de dhó na marbh
Créamadh	Rudaí le fáil ar láithreán seandálaíochta
Clocha Colbha	Na clocha mhóra a líneann pasáiste agus seomra
Déantáin	Na clocha mhóra atá timpeall ar bhun tuama pasáiste
Carn	Na clocha dín de sheomra

Cén uimhir atá -

An boghta coirbéalta _____

Na clocha cairn _____

Miasliaga _____

Na hortastait _____

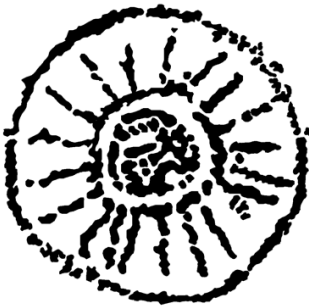
An bosca dín _____

An chloch iontrála _____

An Taispeántas: EALAÍN MHEIGILITEACH

Cad is ealaín mheigiliteach ann?

Cén tuama pasáiste as ar tháinig na siombailí seo?

1 _____

2 _____

3 _____

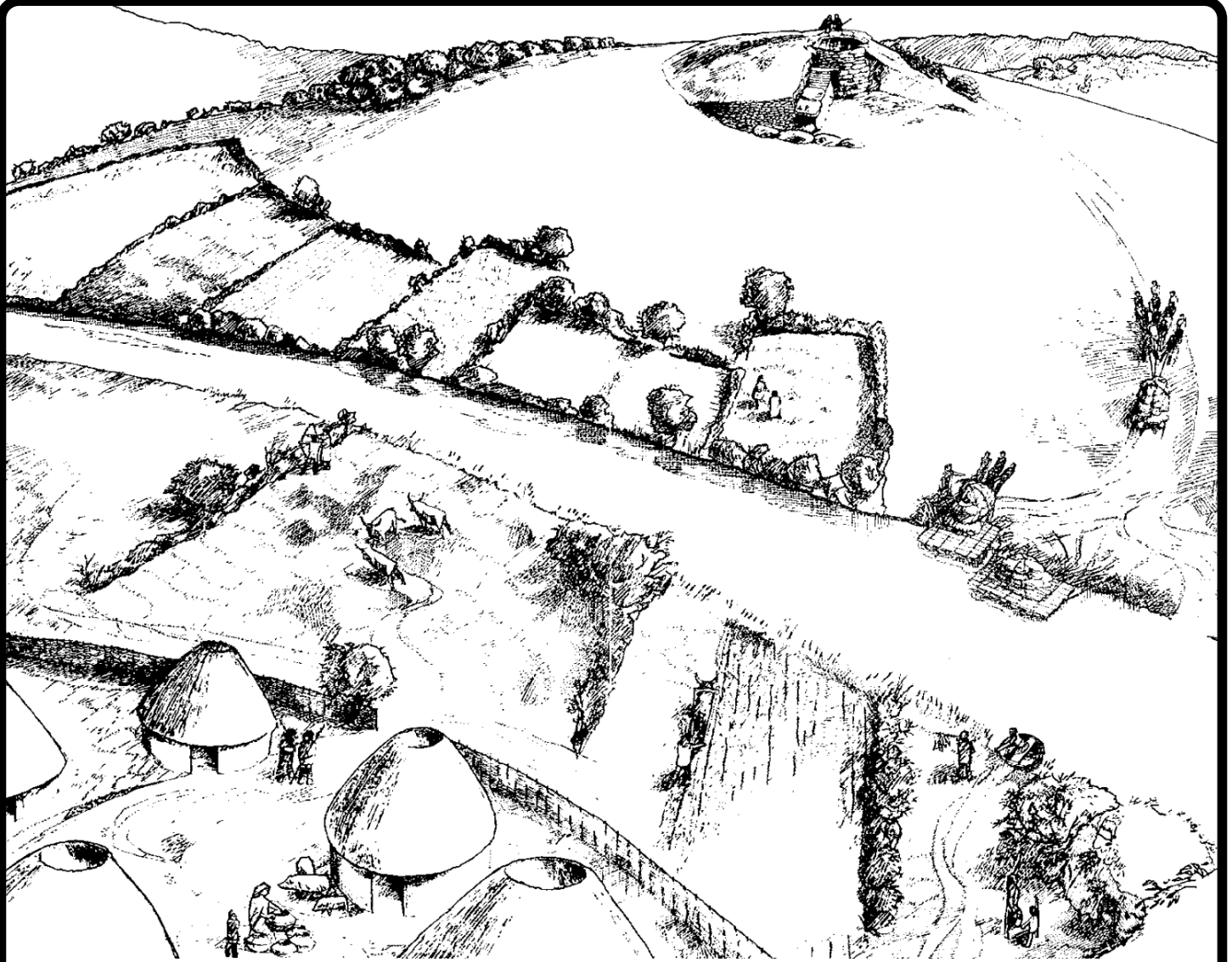
Cad a cheapann tú a bhí i gceist le gach ceann díobh seo do dhaoine Neoiliteacha?

1 _____

2 _____

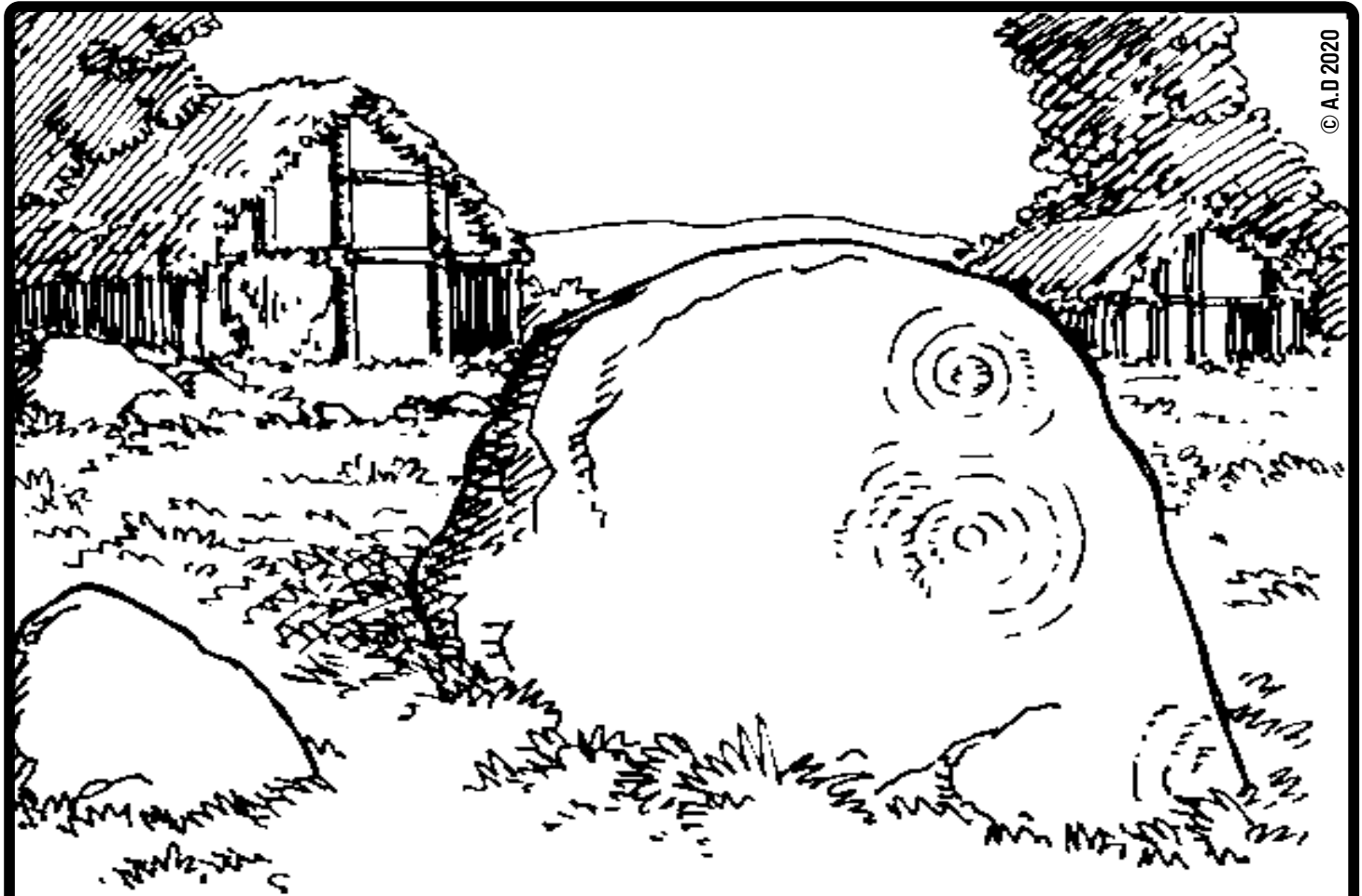
3 _____

OBAIR SA SEOMRA RANGA

Scriobh scéal ag insint conas mar a bhí sé Shí an Bhrú a thógáil?

OBAIR SA SEOMRA RANGA

© A.D 2020

Scríobh scéal gairid faoin saol laethúil i sráidbhaile Neoiliteach

OBAIR SA SEOMRA RANGA

Cuardach Focal maidir le Brú na Bóinne – suas, síos agus go trasnánach

B	G	Ú	A	D	D	U	B	H	A	D	H	S	C	Í	E	S
C	O	A	D	É	N	N	I	Ó	C	A	S	C	T	Á	G	E
C	H	G	R	I	A	N	S	T	A	D	T	A	L	P	H	A
G	C	Ú	H	Ú	B	R	Ú	N	A	B	Ó	I	N	N	E	N
E	E	L	L	T	N	R	A	I	S	I	T	R	É	S	H	D
I	A	C	O	C	A	N	Ú	C	Ó	P	R	N	C	S	G	Á
M	N	H	I	C	B	C	B	Á	E	S	L	Ú	Á	Í	H	L
H	N	C	S	G	H	D	O	M	I	A	S	L	I	A	G	A
R	M	G	A	R	A	A	S	I	Í	P	R	H	R	N	P	Í
E	Á	T	G	R	I	É	C	G	R	U	Á	H	R	B	P	O
A	I	Á	S	R	N	É	A	O	G	B	Á	S	É	H	C	C
D	S	H	U	Ú	N	R	D	G	L	R	É	R	C	R	N	H
H	Ú	O	E	A	L	A	Í	N	Ó	B	C	A	P	Ú	Ó	T
D	Ó	C	S	Ú	R	R	N	M	B	P	H	T	L	D	B	D
T	N	E	O	S	N	Ú	D	T	N	N	L	A	D	T	H	H
X	N	E	O	I	L	I	T	E	A	C	H	B	Ú	M	A	É
T	U	A	M	A	P	A	S	Á	I	S	T	E	R	N	B	Í

ABHAINN BOGHTA COIRBÉALTA BOSCA DÍN BRÚ NA BÓINNE

CARN CEANN MÁIS CLOCHA COLBHA CNÓBHA DUBHADH

EALAÍN GEIMHREADH GRIANSTAD MIASLIAGA

NEOILITEACH SEANDÁLAÍOCHT SÍ AN BHRÚ TUAMA PASÁISTE

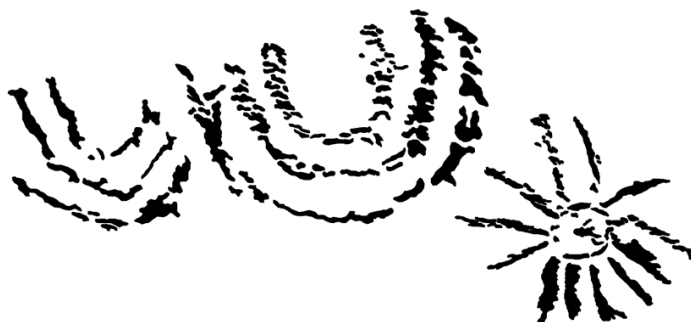
OBAIR SA SEOMRA RANGA

An féidir leat Ceann Máis Chnóbha a rianú?

OBAIR SA SEOMRA RANGA

Cóipeáil an Ealaín Mheigiliteach

OBAIR SA SEOMRA RANGA

Cóipeáil an Ealaín Mheigiliteach

